



# Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

## Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

**Danskernes Historie Online** er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

### Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

### Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

### Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

TIDSSKRIFT FOR ARKIVFORSKNING  
UDGIVET AF RIGSARKIVET

# ARKIV

Ebba Busch: Erhvervskontrol med knipler- sker i Nordslesvig	65
Jens Holmgaard: Statsfinanserne under Frederik IV	78
Birgit Bjerre Jensen: Christian V's greve- og friherreprivilegier	89
Poul Rasmussen: Arkivaliers nummerering Orientering	131 136

# Erhvervskontrol med kniplersker i Nordslesvig

*Mandtalslister fra 1740 til 1755.*

AF EBBA BUSCH

Gennem en længere årrække i 1700-tallet var kniplepigerne i det nordslesvigske kniplingsdistrikt under tilsyn; der førtes mandtalslister over dem, og de kunne ikke uden videre forlade deres hjemstavn, og al skiften inden for distriktet blev nøje fulgt.

Dette særforhold med hensyn til kontrol må imidlertid ses på baggrund af udviklingen inden for den nordslesvigske kniplingsindustri. Denne havde i løbet af de første årtier i 1700-tallet taget et stort opsving, hvilket skyldtes dels moden, dels tekniske fremskridt i selve fremstillingen af kniplingerne og ikke mindst årvågenhed fra regeringens side, som manifesterede sig i en række forordninger. Således tilstodes der i 1724 toldfrihed for de indenlandske kniplinger og i 1736 fulgte klædesforordningen vedr. indskrænkning af pragten i klædedragten, der i sin § 4 forbød brugen af alle udenlandske kniplinger. Ydermere bidrog oprettelsen af General Landets Økonomi og Kommercekollegiet i 1735 til at rette regeringens velvillige opmærksomhed mod den opblomstrende industri. Gennem bemeldte kollegium modtog regeringen nøjagtige indberetninger om kniplingsindustriens tilstand, der iflg. en indberetning fra 1737 var således: »I amterne Løgumkloster, Åbenrå og Tønder findes ingen anden industri, og den beskæftiger flere tusinde kvinder og børn, som ernærer sig ved fremstilling af kniplinger.«<sup>1</sup> Regeringen søgte ikke blot ved importforbud at holde udenlandske kniplinger borte, men prøvede også at værne den hjemlige industri mod udvandring af erfarne kniplersker fra de nordslesvigske kniplingsdistrikter for at forebygge konkurrence fra nabolandene.

Rygter om, at man i Sverige påtænkte at etablere kniplingsindustri, og at danske undersåtter sagdes at have ladet sig misbruge til at forlokke kniplersker til udvandring, opskræmte Kommercekollegiet i den grad, at det rettede en rundskrivelse til de nordslesvigske amtmænd for at få klarhed over disse ængstende forhold. Samtidig blev amtmændene anmodet om at fremkomme med forslag til forholdsregler, der kunne bremse denne udvandring. Amt-

1. RA. Kommercekollegiets forestillinger, 18. juli og 5. aug. 1737.

mand von Massow fra Åbenrå kunne imidlertid indberette, at der ikke i hans distrikt kunne påvises nogen forlokkelse eller udvandring, men at man allerede ved forebyggende foranstaltninger søgte at hindre dette for fremtiden. Derimod kunne amtmanden fra Haderslev melde, at en jøde fra Frederiksstad havde forlokket en kniplerske fra Gram herred til at udvandre til Sverige. Det tyske kancelli reagerede lynhurtigt og forlangte pigen udleveret og jøden afstraffet. Fra Tønder amt forelå der beretning om nogle forlokere fra Husum, der mod løfter om god betaling havde søgt at få kniplersker fra Tønder amt til at udvandre.<sup>2</sup>

Ovennævnte var årsag eller anledning til, at der på den tønderiske amtmand von Holsteins forslag blev indført nye og stærkt skærpede tilsyn med rejsende i Hertugdømmerne, således at et pas fra den stedlige øvrighed var nødvendigt for at kunne forlade bemeldte område til søs, og der skulle holdes særligt opsyn med »fruentimmere, der kunne se ud til at være kniplersker«, hvorfor deres forhold skulle nærmere undersøges. Samtidig udstedtes der i december 1740 en forordning, hvorved det blev bestemt, at der skulle udfærdiges beedigede kvartalslister over kniplersker i de forskellige kniplingsdistrikter.<sup>3</sup> Disse lister skulle gennem amtmændene indsendes én gang årligt til Kommercekollegiet. Da der imidlertid efter to års optællinger ikke fremtrådte synderlige forskydninger, vedtoges det ved resolution af 19. febr. 1743,<sup>4</sup> at listerne skulle indskrænkes til en årlig. Sideløbende med forordningen af dec. 1740 blev der tilføjet en passus i kniplingshandlernes edsafleggelse ved udstedelsen af privilegier til kniplingshandel, hvorved de skulle forpligte sig til ikke at forlokke kniplersker til at udvandre. Desuden var det dem pålagt straks at melde til den stedlige øvrighed, dersom de skulle opspore, at andre havde sådanne fordægtige hensigter.

Disse mandtalslister over kniplersker blev udfærdiget i flere eksemplarer, hvoraf et sæt blev indsendt til Kommercekollegiet, hvor de findes indført i journalerne, men mangler i bilagene, hvorfra de er blevet udtaget på et eller andet tidspunkt og eventuelt senere kasseret. De øvrige sæt har været opbevaret i amtsarkiverne, og endnu findes en ganske betydelig del af disse lister i diverse topografiske læg i landsarkivet for Sønderjylland. Da dele af knip-

2. Sønderjyske Aarbøger 1901, s. 112.

3. RA. Kommercekollegiets forestillinger, 21. dec. 1740.

4. Samme, 19. febr. 1743.

lingsdistriktet, de såkaldte kongerigske enklaver, har hørt ind under Riberhus, kan lister herfra være bevaret i amsarkivet for Ribe, men indtil dato er det ikke lykkedes at opspore disse.

Ved opdelingen af arkivalier efter genforeningen er nogle lister forblevet i Tyskland; disse dækker dele af Slogs, Højer, Tønder og Kær herreder og stammer fra tiden 1755–1771. Da de imidlertid er meget summarisk førte og intet væsentlig giver udover antallet af kniplersker, og da de først begynder, netop da den nedennævnte gruppe af lister holder op, medtages de ikke i denne sammenhæng.

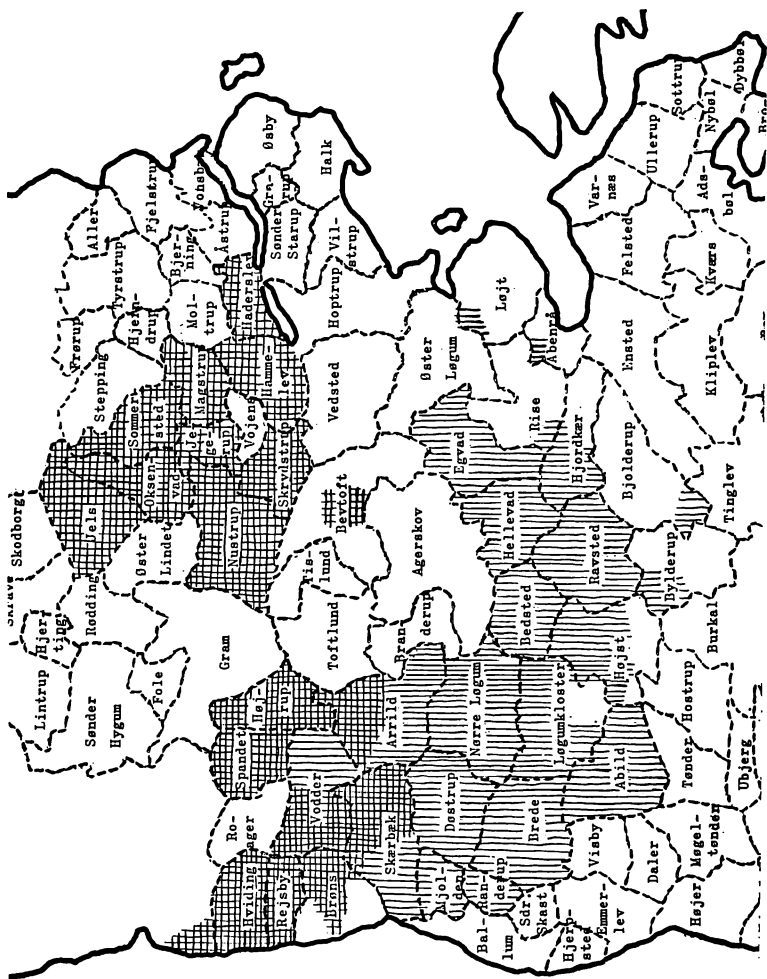
Den største gruppe af mandtalslister over kniplersker stammer fra von Massows arkiv, og suppleres for Løgumkloster amts vedkommende med enkelte lister fra et topografisk læg fra samme amt.<sup>5</sup> På kortet er området, der dækkes af von Massows lister samt supplement, skraveret med lodrette streger. Kun få lister er bevaret fra Haderslev amt; det område, de dækker, er på kortet indtegnet med lodrette og vandrette streger. Von Massows lister omfatter dele af Sønder Rangstrup og Rise herreder i Åbenrå amt fra 1740 til 1755 samt Løgumkloster birk og de seks fogedrier fra 1740 til 1754. Fra Haderslev amt forefindes to lister fra 1741, der omfatter kniplersker i Hviding og Gram herreder.<sup>6</sup>

I topografisk henseende dækker de ovennævnte lister et bredt bælte af det daværende kniplingsdistrikt, og der skulle således være mulighed for at anstille visse betragtninger over kniplerskernes forhold inden for dette område i tiden 1740 til 1755. Det må imidlertid stærkt pointeres, at man på grund af de ret indviklede administrative opdelinger af dele af Nordslesvig ikke kan gå ud fra, at de i listerne opgivne tal over kniplersker i de enkelte sogne er absolute og helt dækkende, idet et enkelt sogn på grund af administrative forhold kan være fordelt på flere lister, og da som sagt kun en del af disse er bevaret, er de angivne tal over kniplersker ofte ufuldstændige, hvorfor det ikke er muligt at udarbejde en eksakt statistik. Listerne kan imidlertid have interesse ved at belyse visse sider af kniplerskernes forhold i det anførte tidsrum.

Listerne er udført af den stedlige øvrighed, som regel fogderne, og er af ret ujævn karakter, idet de må have opfattet opgaven forskelligt. Således er nogle meget summariske, andre er derimod opstillet efter et bestemt mønster med angivelse af husvært (dvs. den

5. LAÅ. Åbenrå amt, von Massows arkiv. Designation over kniplersker 1740–55. Løgumkloster amt, Acta C V, 117 do. lister.

6. LAÅ. Haderslev amt, 101, slesv. reg., kniplingshandel 1741–1861.



Kort over de områder i Sønderjylland, der dækkes af henholdsvis lister over kniplersker i von Massows arkiv (lodret skravering) og de øvrige lister af samme art i Haderslev amts arkiv (lodret og vandret skravering). Sognegrænserne er efter et ældre kort over Hertugdømmerne.

person, hos hvem kniplersken bor), samt eventuelt slægtskabsforholdet mellem husvært og kniplersker. I disse lister anføres det også, om det drejer sig om fremmede, dvs. kniplersker, der ikke er slægtninge, og som betaler for logi, eventuelt også kost, de såkaldte kostgængere. Flere lister har aldersangivelse af kniplerskerne, og enkelte har endda så fyldige oplysninger, at der angives, hvor længe de har kniplet. Desuden noteres fragang for eks. ved fraflytning, overgang til andet erhverv, giftermål eller dødsfald. Tilgang markeres ved eventuel tilflytning fra andre sogne samt nyrekruttering fra småpiger. Ikke alle fogder har været lige ferme til at regne og tælle sammen, så fejl optræder. Nogle har haft den kedelige vane at bruge én gang for alle affattede lister, hvortil de så har vedføjet fraflytning, dødsfald m.v. Et navn på en kniplerske kan således optræde som et nummer på listen i over 5 år, selv om vedkommende enten er fraflyttet eller død.

Mandtalslisterne fra Sønder Rangstrup herred, Åbenrå amt, er summarisk førte, idet hverken husværtens navn, profession eller slægtskabsforhold til kniplerskerne er anført. Disse synes at have foretrukket at bo i landsbyerne, hvor den største koncentration findes i Bedsted, dernæst i Øster Terp og Hellevad. Ved udgangen af 1741 var antallet af kniplersker størst, og derefter går det jævnt nedad, således at dette antal i løbet af 15 år er skrumpet ind til halvdelen, fra 105 til 53. En tabel over kniplerskernes antal i de enkelte sogne i tidsrummet 1740 til 1755 belyser denne nedgang nærmere.

	1740	1741	1742	1744	1745	1746	1747	1748	1749	1750	1752	1753	1755
Bedsted sogn	50	59	56	60	53	42	46	42	45	45	45	32	33
Hellevad sogn	34	37	31	29	27	26	19	24	23	25	22	20	14
Egvad sogn	15	17	15	16	16	12	10	8	9	6	6	6	5
Ø.Løgum sogn	6	4	5	3	3	2	-	-	-	-	-	-	1
Ialt	105	117	107	108	99	82	75	74	77	76	73	58	53

Da listernes formål først og fremmest var at holde kontrol med kniplerskernes bevægelser bort fra herredet, har det været den stedlige øvrighed magtpåliggende at spore enhver ændring af denne art, og indtil 1750 har fogeden opnoteret dette omhyggeligt. Antallet af kniplersker, der flyttede fra herredet, fordi de skulle i tjeneste andetsteds, er tre gange så stort som det, der dækkes af pigerne, der gik over til at tjene inden for området. Det oplyses ikke, om de

fortsætter knipleriet, men man må af andre grunde gå ud fra, at dette ikke var tilfældet (jfr. pag. 11). Fragang grundet på dødsfald og giftermål er ikke synderlig stor, en enkelt gang fremhæves det, at kniplersken trods giftermålet fortsætter med at kniple. Endelig har nogle kniplersker nedlagt deres håndværk uden at angive grund.

Listerne fra Rise herred, Åbenrå amt, findes fra årene 1740 til 1753, og selv om antallet af kniplersker, der kunne opføres, var ringe, opvejes dette helt af de fyldige og detaljerede oplysninger, den nidkære foged har opnoteret om kniplerskerne, i begyndelsen meget detaljeret, senere mere summarisk. Da tallene er så små, og da der i dele af området kun kniplede i perioder, angives kun sluttallene for hvert år i nedenstående tabel:

1740	1741	1742	1743	1744	1745	1746	1747	1748	1749	1750	1753
19	13	9	22	17	17	6	6	4	3	3	3

Kniplerskerne findes i små, spredte enklaver inden for herredet, der omfattes af sognene Rise (med Kolstrup), Hjordkær og Bjolderup (med en lille tunge ind i Terkelsbøl, Tinglev sogn). Kun på to steder kniplede der konstant gennem hele perioden, i Hjordkær by og i Hjolderup, og ingen steder har der været over ti kniplersker på en gang. Det samlede antal af kniplersker viser maksimale tal for 1740 og 1743, derefter aftager det jævnt, indtil der i 1753 kun er  $\frac{1}{6}$  tilbage af det oprindelige tal fra 1740.

Fragang ved fraflytning til steder uden for herredet er kun få, det samme gælder fragang ved giftermål og dødsfald. Overgang til andet erhverv er opført 5 gange, og det anføres her udtrykkeligt, at kniplerskerne er gået over til at vogte kvæg, fordi de ikke kunne ernære sig ved knipleriet. Den største fragang skyldes imidlertid, at pigerne har rent ud nægtet at kniple mere, idet der i ni ud af seksten tilfælde, hvor knipleriet er nedlagt, er anført: vil ikke kniple mere. Et par piger har måttet opgive det på grund af svagelighed.

Tilgang i form af tilflytninger fra steder uden for herredet er ringe. Den største findes i 1743, der bevirker at antallet af kniplersker til trods for stadig fragang holder sig ret jævnt i årene 1743 til 1745.

Listerne opgiver husværtens navn og slægtskabsforhold til kniplerskerne. Heraf fremgår det, at det mest drejer sig om små familje-grupper af flere unge piger eller småpiger, der bor hos deres forældre. Af fremmede kniplersker er der derimod kun få i husstan-



dene i Rise herred. Det er mest unge, ugifte piger i alderen 15 til 23 år og små piger under 15 år, der knipler; den yngste af disse var 5 år. Småpigerne synes ikke at have begyndt knipleriet ved noget bestemt alderstrin; i en husstand med tre døtre på 15, 13 og 9 år, fremhæves det, at de alle har kniplet i 4 år, de må derfor alle tre være sat i lære på en gang.

I Løgumkloster amt, der styredes sammen med Åbenrå amt, fandtes der kniplersker i Løgumkloster birk og i de seks fogderier: Ravsted, Alslev, Abild, Skærbæk, Svanstrup og Frøs herred. De syv lister herfra er meget ujævnt ført, og de givne oplysninger mere eller mindre fyldige. Størsteparten findes i von Massows arkiv, men et supplement er at hente i et topografisk læg for Løgumkloster amt.<sup>7</sup>

Listerne fra de seks fogderier dækker årene 1740 til 1754; de ikke bevarede er markeret med ÷ på nedenstående tabel, der viser totaltallene for de år, fra hvilke alle lister er bevaret.

	1740	1741	1742	1743	1744	1745	1746	1747	1748	1749	1750	1751	1752	1753	1754
Ravsted	23	21	16	22	20	20	19	20	19	23	23	23	23	23	23
Alslev	139	124	125	120	129	131	124	120	124	110	102	95	95	95	86
Abild	60	58	58	58	51	47	50	42	÷	42	39	÷	40	42	36
Skærbæk	122	123	107	102	100	96	72	75	77	84	69	66	59	52	48
Svanstrup	56	35	39	31	30	44	38	32	29	31	43	45	33	31	28
Frøs hrd.	6	12	11	4	6	3	5	7	7	÷	÷	÷	÷	÷	÷
Ialt	406	373	356	337	336	341	308	296							

Betragtes de seks fogderier under ét, træder visse træk tydeligt frem. Bortset fra Ravsted, hvor antallet af kniplersker holder sig nogenlunde jævnt gennem hele perioden, er nedgangen markant for de øvrige steder vedkommende, idet antallet i løbet af de 15 år, listerne dækker, er gået ned til halvdelen, ja ofte derunder. Overalt findes den største koncentration af kniplersker i de større landsbyer, hvor antallet af piger ofte udgør omkring halvdelen af det enkelte fogderis samlede bestand. Således må fremhæves Sottrup (Ravsted fogd.), Alslev og Øster Højst (Alslev fogd.), Abild og Tyvse (Abild fogd.), Brede og Døstrup (Svanstrup fogd.), og Skærbæk og Lovrup (Skærbæk fogd.). De fleste kniplersker findes i Alslev og Skærbæk fogderier.

7. Se note 5.

Størsteparten af pigerne i de seks fogderier, hvor slægtskabsforhold er anført, bor hos slægtninge. Således kan en mand i sin husstand have foruden en kniplende hustru og døtre, sin moder, svigermoder, sine eller konens søstre samt konens eller egne døtre af tidligere ægteskab. Blandt de beslægtede er døtre og steddøtre fremherskende. Fremmede kniplersker findes i nogle husstande, men er i afgjort minoritet i Ravsted, Alslev og Abild fogderier, hvorimod de i Skænbæk og Svanstrup synes at være dominerende.

Af Alslev og Abild listerne får man et lille indblik i kniplerskernes sociale baggrund, idet der i Alslev listen for 1741 ved forældrenes navne er tilføjet betegnelsen inderste eller inderstekone i 14 tilfælde, hvilket synes at vise, at en ikke ringe del af de derboende kniplersker rekrutteredes fra denne klasse. I Abild giver listen for 1740 oplysning om kniplerskernes slægtskabsforhold til husværten i 26 af husstandene. I disse fordeler husfaderens erhverv sig således, at halvdelen betegnes som landboelsmænd, en fjerdedel som kådnere og en fjerdedel som inderster.

Aldersbetegnelser foreligger kun fra de tre fogderier Ravsted, Alslev og Abild, og af disse fremgår det, at aldersgrupperne 10 til 19 år og 20 til 29 år var de dominerende. De senere aldersgrupper som de 30 til 39 årige og de 40 til 49 årige er ikke så godt repræsenteret. I Alslev er der derimod en del ældre, også gifte koner (disse er måske enker), der har kniplot op i 60-årene, et træk der ikke spores i Åbenrå amt. Vender man sig til den yngste aldersgruppe, småpigerne under 10 år, ses der en tydelig tilbagegang i tilgangen fra de små ned gennem perioden. Det har stået sløjt til med nyrekrutteringen i disse år. Den overvejende del af kniplerskerne har været ugifte. Det synes således at have været de unge, ugifte kvinder, der har båret kniplieriet oppe i de seks fogderier i Løgumkloster amt i tiden fra 1740 til 1754.

Løgumkloster birk bestod af Løgumkloster by og landsogn samt Nørreløgum sogn. De bevarede lister herfra går fra 1740 til 1751. De er rent summarisk ført, og der opgives kun aldersfortegnelse og slægtskabsforhold i listen for 1740. Fraflytninger er noteret sammen med dødsfald fra 1740 til 1747, og i løbet af denne tid er 27 kniplersker fraflyttet. Nedenstående tabel over det samlede antal i birket viser en jævn nedgang i antallet af kniplersker i løbet af de 11 år, listerne dækker, men nedgangen er her i birket dog ikke så udpræget som i de fem af de førnævnte fogderier.

1740	1741	1742	1743	1744	1745	1746	1747	1748	1749	1750	1751
621	615	590	591	561	559	559	536	525	568	553	557

I landsbyerne Vester Terp, Kløjning og Åved har antallet af kniplersker holdt sig konstant gennem disse år; i Ellum har det tilmed taget til.

I sammenligning med fogderierne er det et meget anseligt antal kniplersker, der har holdt til her i birket, hvor den største koncentration fandtes i Løgumkloster by, eller Kloster som den hed populært; her er næsten halvdelen af birkets samlede bestand opnoteret. Også landsbyerne Nørre Løgum, Vester Terp, Kløjning og Landeby har huset mange kniplersker. Husværtens navn er anført i Kloster, men det er ikke til at overskue, hvor mange kniplersker, der findes i de enkelte husstande, fordi listerne er ført noget rodet, idet navne på den samme husvært optræder flere gange. De fleste har kun haft nogle få kniplersker i huset, men der findes dog husstande med op til 13 til 15 kniplersker på ét sted. Fogden har opgivet at der fandtes 7 privilegerede kniplingshandlere i birket, og de 6 af disse optræder som husværter for kniplersker. Således havde i Løgumkloster by Andreas, Hans, Jacob og Lorenz Holm samt Johan Bøtger en del kniplersker i huset fra 1741 til 1747. Hans og Lorenz Holm dør inden for denne periode, men deres enker vedbliver at have kniplersker i huset. I Vester Terp havde kniplingshandler Anders Christensen et par kniplersker i sin husstand. Disse kniplersker har været fremmede dvs. ikke beslægtet med husværten. Denne kategori af kniplersker synes at have domineret i birkets større landsbyer og i Løgumkloster by.

Både senere beretninger og folketællinger fra egnen bekræfter, at bønderne havde en ekstra indtægt ved at tage kniplersker i huset som kostgængere eller lejere. Dette synes i ovennævnte lister især at gælde for landsbyerne Vester Terp, Kløjning og Nørreløgum. Ifølge indberetning fra amtmanden i Åbenrå vedr. amtets tilstand i 1735 til Kommercekollegiet hedder det, at netop i disse 3 landsbyer var jorden meget dårlig og befolkningen fattig, og bortset fra, at de får tilskud fra kniplerskerne og de børn, der knipler og betaler for deres underhold, er de ikke formuende. Pigerne bor til leje hos husværten og betaler en vis sum ugentlig for deres ophold.<sup>8</sup> Det fremhæves også flere gange, at kniplersker bor i eget hus eller har egen husstand.

8. RA. Kommercekollegiets tyske sekretariat. Journal litra A nr. 20.

Fra listen fra 1740 ses det, at der af det samlede antal af 621 kniplersker var 420 ugifte mod 201 gifte. Det må dog tilføjes, at det var især i Løgumkloster by, at der fandtes særlig mange gifte kvinder, der kniplede, i landdistrikterne var de derimod sjældnere.

Aldersfortegnelse er kun ført i listen for 1740, og af denne fremgår det, at de to talstærkeste grupper ligger blandt de 10 til 19 årige og de 20 til 29 årige i hele birket. I Løgumkloster by og i N. Løgum er de noget ældre aldersklasser fra 30 til 59 år dog ganske godt repræsenteret. I birket synes der i det hele taget at have været langt flere ældre kvinder, der fortsætter at kniple end i fogderierne.

Desværre er der bevaret for få lister fra Haderslev amt til at der i lighed med Åbenrå og Løgumkloster amter kan oplyses syn-derligt om kniplerskernes forhold her. Der foreligger kun 3 lister, hvoraf de 2 er fra Hvidding herred, fra andet og tredje kvartal 1741, og den tredje er fra Gram herred fra første kvartal 1741.<sup>9</sup> Området de dækker er indtegnet på kortet side med krydsstreg-er. Nedenstående tabel viser fordelingen af kniplersker i de sogne, hvorfra der er opnoteret navne. Listerne er ført af meget lakoniske fogder, der ikke har ofret unødvendigt skriveri derpå. Fogden fra Gram herred har som en lille eftertanke dog tilføjet, at »alle knip-lersker er indført, også de der står i lære af de små«.

*Designation over kniplersker i Haderslev amt 1741*

Hvidding herred		Gram herred	
Skærbæk sogn . . . . .	133	Bevtoft sogn . . . . .	15
Brøns sogn . . . . .	136	Skrydstrup sogn . . . . .	33
Vodder sogn . . . . .	49	Nustrup sogn . . . . .	72
Rejsby sogn . . . . .	60	Oksenvad sogn . . . . .	76
Hvidding sogn . . . . .	71	Jels sogn . . . . .	43
Spandet sogn . . . . .	15	Sommersted sogn . . . . .	10
Arrild sogn . . . . .	46	Magstrup sogn . . . . .	2
Højrup sogn . . . . .	156	Jægerup sogn	20
V. Vedsted sogn . . . . .	5	Hammelev sogn . . . . .	8
Ialt	681	Gl. Haderslev sogn . . . . .	1
		Ialt	279

Listerne fra Hvidding herred må for Skærbæk og Arrilds vedkom-mende betragtes som et supplement til Skærbæk fogderi, idet listerne overlapper hinanden topografisk. Ganske som i Løgumkloster amt

9. Se note 6.

findes den største koncentration af kniplersker i Hvidding herred i landsbyerne, og det størst samlede antal fra én landsby er fra Arnum i Højrup sogn, hvor der boede 156 kniplersker. Af det samlede tal af 681 kniplersker var 99 gifte, resten ugifte.

Langt færre kniplersker er optegnet i Gram herred listen. Også her har det største antal kniplersker holdt til i landsbyerne; fra Oksenvad og Nustrup sogne er der optalt flest kniplersker.

Betragter man hele det samlede område, der dækkes af nu bevarede lister fra 1740–1755, træder visse træk frem. Tyngdepunktet for knipleriet må have ligget i Løgumkloster birk med centrum i selve byen Løgumkloster. Større koncentrationer af kniplersker har holdt til i de større landsbyer rundt om i fogderierne, flest i Alslev og Skærbæk. I Åbenrå og Haderslev amter har forholdet været det samme, blot i langt mindre målestok. I Åbenrå og i store dele af Løgumkloster amt har størsteparten af kniplerskerne boet hos slægtninge, men i Skærbæk og Svanstrup fogderi samt i Løgumkloster birk var det almindeligt at husstandene inkluderede fremmede kniplersker, der enten boede til leje eller var kostgængere. Fra enkelte lokaliteter kendes kniplerskernes sociale baggrund, der viser, at det var fra de laveste klasser af almuen, at kniplerskerne rekrutteredes, fra inderster, kådnere og landboelsmænd, ganske som forholdet var senere i 1800 tallet.

Af lister med aldersangivelse fremgår det, at de talstærkeste aldersgrupper ligger mellem de 10 til 19 og de 20 til 29 årige. Den følgende gruppe, de 30 til 39 årige, er kun repræsenteret af halvt så mange, og derefter tynder det svært ud i rækkerne. Det er altså de helt unge, fortrinsvis ugifte, kvinder, der har båret knipleriet oppe. At det især var de unge, der kniplede, må ses på baggrund af den kniplateknik, der anvendtes netop i tiden 1740 til 1755. I kniplingens udvikling havde teknikken netop nu nået sit højdepunkt, idet kniplingerne fremstillede af en spindelvævfsin, flamsk tråd med yndefulde blomstermotiver i lærredsslag der stod klart frem mod en baggrund af fond de neige (snefnug), som udførtes på fri hånd uden støtte af nåle.<sup>10</sup> Til dette arbejde krævedes ikke blot et godt syn, men først og fremmest en smidig og blød hånd med glat hud, en hånd der blev skånet for alt groft arbejde. Ved overgang til andet arbejde i hus og mark mistede hånden sin færdighed, og den grove forrevne hud hang i tråden, så den idelig

10. Emil Hannover: Tønderske Kniplinger, 1911, s. 15 og 38.

knækkede. Dette er et forhold, som gang på gang fremhæves, når talen falder på fremstillingen af de fine nederlandske kniplinger som for eks. Valenciennes, Malines og Binches, kniplingsformer som netop omkring midten af 1700 tallet blev kopieret i den nordslesvigske kniplingsindustri. Det er da forståeligt, at kniplerskerne ved giftermål eller overgang til andet erhverv for eks. kvægpasning, markarbejde og groft husarbejde fandt det vanskeligt at vende tilbage til knipleriet, deres vigtigste redskaber til fremstillingen af kniplinger, deres hænder, havde nemlig mistet deres smidighed og blødhed. Herved gik en hel del kniplersker tabt for industrien.

Men der må også have været andre årsager til den tydelige nedgang i antallet af kniplersker, som spores overalt i listerne fra 1740 til 1755. En udpræget luksusbetonet artikel som kniplinger har stedse været underkastet modens luner. Disse ofte ret store udsving præger naturligvis afsætningen. Var efterspørgslen stor, var der brug for mange kniplersker, var den ringe, stod mange af disse uden arbejde. Netop omkring midten af 1750erne synes kniplinger at være hårdt trængt af vævede kniplinger og de udsyede kniplinger, de såkaldte point de Dresden, der i syning imiterede kniplingernes blomstermotiver på fine, gennemsigtige stoffer som flor og kammerdug.<sup>11</sup> Amtmanden i Åbenrå giver i en indberetning til Kommercekollegiet i 1757 de vævede kniplinger og »die geblühenden flohren und kammertücher« skylden for, at de hjemlige kniplinger i øjeblikket ikke er så efterspurgte, hvorfor afsætningen er dalende og har derfor skabt vanskeligheder i kniplingsindustrien.<sup>12</sup>

Modeudsving alene kan ikke have forårsaget den udprægede nedgang, der allerede fra 1741 spores i listerne; vender man sig til de få, men ofte detaljerede oplysninger i selve listerne, for eks. fra Åbenrå amt, gives der måske et fingerpeg om nogle af grundene til denne nedgang. Ikke så få piger er holdt op med at kniple for at gå ud og tjene, andre er gået over til kvægpasning, og det anføres udtrykkeligt ud for flere af de sidstnævnte, at de har taget dette skridt, fordi de ikke har kunnet ernære sig ved knipleriet. Ud for en ikke ringe del af kniplerskerne, som har nedlagt dette, står der »vil ikke kniple mere«. Nu kunne dette skyldes, at de ikke har kunnet opnå tilstrækkelig duelighed og færdighed i at kniple på grund af den meget krævende teknik, men der foreligger også den mulighed, at pigerne har følt sig trykket af den tvang, som kon-

11. Palliser: A History of Lace, 1902, s. 262.

12. LAA. Åbenrå amt. Acta C II, 172, 30. april 1757.

trollen påførte dem efter 1740. Da det kun var kniplersker, der var underkastet tilsynet, kunne de undgå den ved simpelt hen at nedlægge knipleriet. Manglen på kniplersker blandt de ganske små er særlig mærkbar overalt i området, og også dette kunne tyde på, at det var et erhverv, mødrene ikke tilskyndede deres småpiger til at uddanne sig i netop på de tider. Hele det store arbejde med listeføring har muligt virket ødelæggende for knipleriet; det blev foretaget for at sikre kniplingsindustriens fremgang, men det er et spørgsmål, om det ikke har virket i modsatte retning.

# Statsfinanserne under Frederik IV

AF JENS HOLMGAARD

*J. Boisen Schmidt: Studier over statshusholdningen i kong Frederik IV's regeringstid 1699–1730. København, Gyldendal, 1967. 470 sider.*

I 1836 udsendte M. L. Nathanson sin bog »Historisk-statistisk Fremstilling af Danmarks National- og Statshusholdning fra Frederik den Fjerdes Tid indtil Nutiden«. Tidspunktet var velvalgt. Netop i de år kæmpede en vågnende politisk opposition i og uden for provinsialstænderforsamlingerne for at opnå offentlighed i og medindflydelse på statsfinanserne. Nathansons bog blev et rustkammer for skyts til brug i den politiske kamp, og allerede i 1837 begyndte han udsendelsen af en 2. forøget udgave, der afsluttedes i 1844. Trods sine ufuldkommenheder har hans værk med sit væld af kontante oplysninger lige siden også tjent som en nyttig opslagsbog for enhver, der har beskæftiget sig med dansk finanshistorie under enevælden. Endnu savnedes dog en blot nogenlunde brugbar oversigt over den ældre periode fra 1660 til 1730. I 1908 og 1922 udkom så Carl Christiansens store 2-bindsværk »Bidrag til dansk Statshusholdning under de to første Enevoldskonger. 1661–1699«. Dermed var størstedelen af den danske enevældes finanshistorie monografisk behandlet, hvormed rigtignok ikke er sagt, at den var udtømmende eller tilfredsstillende udforsket. Tilbage stod som en lakune finanshistorien under Frederik IV (1699–1730), som J. Boisen Schmidt nu har behandlet i nærværende afhandling, der uden mundtligt forsvar har indbragt ham doktorgraden ved Aarhus Universitet.

Man kunne have håbet og ventet, at vi på den moderne historieforskning mere avancerede stade havde fået en behandling, der navnlig m.h.t. problemstillinger, analyser og statistisk bearbejdelse var af væsentlig højere videnskabelig karat end de tidligere arbejder, og som kunne have dannet udgangspunkt for ny forskning inden for de allerede behandlede områder. Det er desværre ikke tilfældet. Boisen Schmidts bog er rigtignok mere pretentiøs end forgængernes, men den vil næppe som disse gennem tiderne bevare en værdi som opslagsværk.

Forf. understreger i sin indledning, at begrebet statshusholdning



rummer tre elementer: »finansernes administration«, »finanserne selv« og – lidt trekantet udtrykt – »statens politik over for finanserne«. Han advarer mod en sammenblanding af disse »ingredienser« og erklærer, at han ved dispositionen af sin afhandling vil undgå en sådan. Nu kan man nok diskutere, om denne distinktion er helt adækvat, eller om det vistnok lidt forældede udtryk »stats-husholdning« ikke rummer endnu flere elementer, f. eks. spillet mellem finanser og nationaløkonomi, som forf. da også selv gør visse tilløb til at behandle i to særskilte afsnit (s. 229ff. og 400ff.) om erhvervs politik hhv. før 1709 og 1720–30. Behandlingen er rigtignok meget overfladisk, og man må navnlig undre sig over, at erhvervs politikken under krigen er ladt ude af betragtning. I øvrigt kunne der også nok have været grund til at præcisere, at ordet finans politik i forf.s anvendelse af det på datidens forhold dækker mere, end vi i nutiden lægger i det, når vi taler om finans politikken som et modstykke til penge politikken. Men når han nu har valgt denne tredeling, forekommer det i hvert fald noget inkonsekvent, at han – ganske som den for uoverskuelighed og uklarhed anklagede Carl Christiansen – har disponeret sin afhandling i to »bøger«, hvoraf den første behandler »Udviklingen af den centrale finansforvaltning 1699–1730« og den anden »Finanser og finans politik 1699–1730«. Carl Christiansen kalder sine to »bøger«: »Finans-administrationen« og »Rigets Indtægter og Udgifter«. Jeg har meget svært ved at se forskellen på de to forfatteres disposition i den henseende. Aldrig så snart er tredelingen altså proklameret nødvendig til at hindre »en kaotisk sammenblanding af disse ingredienser til skade for overskueligheden«, før den straks forlades igen. Og vil man i 2. bog søge en underinddeling i »finanserne selv« og »statens politik over for finanserne«, kommer man til at lede forgæves.

I det hele taget er afhandlingens disposition i det formelle temmelig stiv og i det reelle meget inkonsekvent. De skarpe periodeskel, som forf. opstiller, overholdes ofte kun i kapitels- og afsnitstitlerne, men ikke i indholdet. Jordebogs indtægterne i krigsårene behandles således – højst ufuldstændigt for øvrigt – under afsnittet »Fredsårene til 1709« (s. 209f.). Omvendt behandles – også med meget let hånd – stempelpapirsforvaltningen i 2. bog i afsnittet »Ordinære stats indtægter under krigen«, skønt den efter dispositionen hører hjemme i 1. bog. Selv om forf. har et særligt afsnit om fordelingen af den ekstraordinære beskatning på rigsdelen (s. 338ff.), er der

allerede i den kronologiske gennemgang af de ekstraordinære statsindtægter under krigen ganske vilkårligt midt i behandlingen af året 1717 s. 309f. indskudt en side med refleksioner over forholdet mellem den ekstraordinære beskatning af kongeriget og hertugdømmerne.

Afhandlingens dispositions-mæssige svagheder, som her kun er antydnet, og som jeg på et enkelt punkt skal vende tilbage til i anden sammenhæng, medfører en betydelig uoverskuelighed, der ikke mindst kendetegner det meget lange afsnit »De ekstraordinære statsindtægter under krigen« (s. 276–328). De bevirker tillige et væld af gentagelser. Brugt med mådehold og pædagogisk sans kan de være nyttige, men anvendt som her til overmål trætter og irriterer de. Det er ikke få gange, forf. med større eller mindre, ofte små, variationer udnævner Frederik IV til en flittig administrator, øm over sin magt, men uden sans for de store linier (se f. eks. s. 14, 30, 32, 110, 123, 150, 245, 325, 407, 442 og 449).

Ikke alene de mange gentagelser får afhandlingen til at svulme op langt ud over det rimelige. Hertil bidrager også en meget omstændelig og snakkesalig fremstillingsform (se typiske eksempler s. 206, 260 og 261), intetsigende karakteriseringer (»det meget store beløb af«, »ikke mindre end«, »altså et meget stort beløb« osv.) og ganske irrelevante oplysninger. Et par tilfældige eksempler skal anføres. S. 201 nævnes personer, der ydede staten lån i 1700, bl.a. justitsråd Ole Hansen, »der 1710 sprang i luften sammen med lineskibet Danebrog«. Det er vanskeligt at se formålet med at oplyse Ole Hansens sørgelige skæbne, medmindre forf. underfundigt vil antyde, at så havde staten én kreditor mindre. Det vil han næppe, for hvis jeg har forstået ham ret, var lånet da for længst afviklet. S. 280 møder vi långiverne i 1710, her bl.a. »en af vore berømteste videnskabsmænd, Ole Rømer«. Dennes berømmelse kommer virkelig ikke sagen ved og er for øvrigt nok læseren bekendt i forvejen. – For den, der måtte finde det lidt pedantisk med disse eksempler, skal jeg oplyse, at de forekommer i hobetal, og at de er symptomer på noget dybereliggende, nemlig en svigtende evne hos forf. til at holde sig til sit emne. I det større kommer dette frem f. eks. s. 234, hvor han diskuterer de psykologiske følger af bønderkarlenes soldatertjeneste og finder det »vanskeligere at give koncise udtryk for den åndelige forråelse, der fulgte med militstjenesten«. Det er der bestemt heller ingen, der forlanger af ham, da det sandt at sige ikke har det mindste med statsfinanserne

at gøre. Endnu alvorligere, på grænsen af det katastrofale, er hele afsnittet »Militære udgifter« (s. 347–59), hvor forf. udelukkende på grundlag af trykte værker, fortrinsvis generalstabens, bringer en række meget spredte og tilfældige oplysninger om krigens gang og om militære forhold, men netop absolut intet om de militære udgifter, der har lagt navn til afsnittet.

En særdeles kraftig stramning havde været af stor værdi både for afhandlingen, forf.s finanser og ikke mindst for læseren, hvis tålmodighed sættes på en hård prøve. En del af den sparede plads kunne med fordel være brugt til behandling af relevante spørgsmål, som helt er forbigået, f. eks. den lokale finansforvaltning, og til en grundigere behandling af væsentlige problemer, som kun strejfes. At forf. ofte sætter sin tale på skruer (»rationaliserende bearbejdelse« i st.f. »rationalisering«, »De indvundne resultater af denne undersøgelse har vist« i st.f. »Undersøgelsen har vist«, osv.) er sin sag. Værre er det, at afhandlingen vrimler med naiviteter af denne art: »Da gælden næsten udelukkende var indenlandsk, ville forsømmelighed fra statens side [m.h.t. afdrag og rentebetaling] i vid udstrækning have ramt landets egne borgere« (s. 223), »Finansielt set er der ingen tvivl om, at Frederik IV's riger og lande havde været bedre tjent med en gennemført sparsommelighed i hofholdningen« (s. 255). Disse eksempler burde være tilstrækkelige, men endnu et skal anføres: »En sådan lønpolitik [nedskæringer og tilbageholdelser] måtte i det lange løb betyde en såre betænkelig udvikling for embedsmændene« (s. 283). Og for at det ikke skal kunne misforstås, føjes der (s. 429) til, at det efter krigen i løbet af få år lykkedes at tilbagebetale embedsmændenes tilgodehavender, »hvad der må have været til stor lettelse for embedsstanden«. Det lyder ikke just usandsynligt – jeg ville endda have vovet at påstå at det *var* til stor lettelse, om jeg ikke ligefrem ville være gået så vidt at lade læseren selv drage den slutning. Man fristes virkelig til at spørge, hvilket publikum forf. har haft i tankerne, da han skrev sin afhandling.

Skønhedspletter af en anden type er skæve parallelliseringer med nutidige forhold og et væld af subjektive værdidomme. S. 88 omtales en art kollegial ret inden for rentekammeret (ikke at forveksle med kammerretten), bestående af et par af de kommitterede, der skulle foretage undersøgelser, mens kongen forbeholdt sig selv at afsige dom. »Nogen tjenestemandsdømmestol i moderne forstand var de altså ikke helt«, tilføjer forf. Henvisninger til, hvad datidens

institutioner ikke svarer til i nutiden, turde i bedste fald være overflødige. S. 195 betegnes hertugdømmerne indtil 1711–12 som »en art skattely«. Forf. burde vide, at ordet skattely betegner et ganske specifikt forhold, der ikke har nogen som helst lighed med det, han beskriver. S. 196 tales om de ekstraordinære skatter, »på hvilket område datidens regeringer udviste en opfindsomhed, der ikke var mindre end den, vi kender til i dag«. At udslynge en sådan summarisk, udokumenteret og irrelevant påstand vidner ikke om sans for den historiske detailanalyses betydning. S. 226 siger forf., at »historikeren kan nu overse hele perioden og konstatere, hvor langt subsidierne strakte sig i tid, og med hvor store beløb de indkom, men den mulighed havde de ansvarshavende i datiden naturligvis ikke«. Det har han da så evig ret i, men det gælder jo i enhver situation, at det – om jeg så må sige – er lettere at spå om fortiden end om fremtiden. Og det kan vel i øvrigt ikke være historikerens opgave at give fortidens statsmænd gode råd. Beslægtet med den foregående betragtning er følgende (s. 251): »For kong Frederik og hans rådgivere, der havde betydeligt færre muligheder end vi i dag [!], må situationen have tegnet sig lysere, end vi kan anerkende, at den var«. Her må man dog tillige spørge, hvad forf. reelt kender til kongens og hans rådgiveres muligheder, siden han ved, hvor lys de måtte vurdere situationen. S. 263 reflekterer forf. over befolkningens materielle tab som følge af krigen. Han erkender, at de ikke lader sig beregne, »herom kan kun gisnes ud fra de erfaringer, der er indvundet efter krigen i den nyeste tid«. At krige altid medfører tab og ødelæggelser er klart, men at specielt krigen »i nyeste tid« fremfor alle andre krige skulle give noget som helst grundlag for gisninger om den store nordiske krigs følger for det danske samfund er simpelt hen noget sludder. S. 334 udtales den almindelige maxime, at »et stabilt pengevæsen er en af forudsætningerne for et sundt erhvervsliv og for sunde statsfinanser«. Det afhænger vist i hvert fald af, hvad man forstår ved »et stabilt pengevæsen«. Kan det f. eks. inkludere en moderat inflation? Ellers tvivler jeg på, at påstanden i sin almindelighed vil blive accepteret af moderne nationaløkonomer. S. 347 kommer forf.s moralopfattelse på det erotiske felt til orde. Han finder det »noget smagløst efter nutidige begreber«, at kongen installerede Anna Sophie Reventlow i samme bygning, som hans tidligere elskerinde Charlotte Helena v. Schindel havde beboet, taler om en »elskovsrede« og finder ombygningen af palæet bag Børsen »et beklageligt

vidnesbyrd om den løshed i sæderne, der prægede kongens privatliv indtil 1721«. Disse forargelsesudbrud kulminerer s. 435: »I hen-seende til sexualmoral må han [kongen] vurderes lavt, eftersom han ikke blot holdt elskerinder . . . men han begik også bigami«. Udtalelserne vidner om forf.s høje »nutidige« etiske begreber, men knap så fordelagtigt om hans forståelse af, hvad historievitenskaben i almindelighed og finanshistorie i særdeleshed er.

Lad dette være nok som antydninger af, at afhandlingen lider af meget alvorlige formelle mangler. Klarhed, overskuelighed og sikkerhed i sigtet er i hvert fald ikke dens styrke. Forf. har ved sin bombastiske proklamation om, i modsætning til Carl Christiansen, at ville skrive en klar og overskuelig bog (jfr. også hans resumé i *Magisterbladet*, nr. 19, 1967) selv været ude om kløene.

Disse mangler udelukker dog ikke på forhånd, at afhandlingen i det centrale kan rumme værdier, der kunne bære over med en ubehændig disposition og form. Efter forf.s egne udsagn er to af hans hovedformål, »at søge klarlagt omfanget af og grænserne for Frederik IV's indsats og virksomhed på såvel det forvaltningsmæssige som det finansielle område« (s. 15), og »at klarlægge, hvorledes dette [at »den 11 år lange krig med Sverige fra dansk side (blev) betalt med penge fra monarkiet selv«] lod sig gøre, hvorledes undersåtterne kunne bære de overordentlig store byrder, som den store politik lagde på deres skuldre« (s. 191).

Det første er et interessant forfatnings- og forvaltningshistorisk problem. Det er overordentlig væsentligt at få klarlagt, hvem der til de skiftende tider reelt administrerede den formelt næsten uindskrænkede magt, der var lagt i de danske enevoldskongers hænder. At alle væsentlige befalinger udgik i kongens navn og med hans underskrift, eller at kongen egenhændigt underskrev sine resolutioner på kollegiernes forestillinger, ja undertiden endog egenhændigt skrev resolutionernes tekst, siger i sig selv intet eller meget lidt om hans reelle andel i beslutningsprocessen. En henvisning til Christian VII, der lydigt renskrev, hvad Struensee dikterede ham, må være tilstrækkelig som vidnesbyrd herom. Problemet er uhyre kompliceret og samtidig væsentligt til forståelsen af, hvorledes den reelle indflydelse på statens magtapparat fordelte sig, og gennem hvilke kanaler den udøvedes. Her er i sidste instans tale om et langt dybereliggende problem end spørgsmålet om, hvorledes forvaltningen i snævrere og mere formel forstand fordeltes på de enkelte regeringsorganer. Og det er givet, at i jo højere grad enevolds-

kongen i egen person reelt ledede forvaltningen, jo mindre muligheder havde enkelte samfundsgrupper for at spille på forvaltningsapparatet som magtinstrument.

Det er ligeså givet, at netop finansforvaltningen og de organer, som styrede erhvervspolitikken, indtager en meget fremtrædende plads i problemkomplekset omkring den reelle magt i samfundet. Det er derfor virkelig en meget central opgave at undersøge Frederik IV's personlige rolle som leder af dette område.

Desværre er opgaven ikke løst tilfredsstillende, selv om det vistnok må siges, at den administrationshistoriske del af Boisen Schmidts afhandling er den mindst svage og i øvrigt også den del, der mest bygger på selvstændig forskning, om end kildegrundlaget er for snævert og langt fra udtømt. Visse afsnit er acceptable og giver nyttig viden om rentekammeret, dets organisation og funktioner. Revisionen og dens problemer behandles grundigt – set i relation til afhandlingen som helhed dog alt for detaljeret. Skyldes det, at kilde-materialet hertil for størstedelen ligger samlet i en enkelt pakke? Også problemerne omkring regnskabsbetjentenes kautionforpligtelse er grundigt behandlet. Detailundersøgelser inden for et klart defineret og afgrænset felt synes i det hele at være det domæne, hvor forf. hævder sig bedst. Når det gælder sansen for proportionerne kniber det mere. At Frederik IV's brud med C. S. v. Plessen får tildelt 6 sider, virker lidt flot i betragtning af, at Plessens virksomhed som direktør for finanserne affærdiges med en andenhåndskarakteristik på nogle få linier (s. 20). At denne virksomhed for størsteparten lå før tronskiftet, kan ikke begrunde en så stedmoderlig behandling. Bruddet og nyorganiseringen af finansledelsen i 1700 kan ikke ses i deres fulde perspektiv, uden at baggrunden er klarlagt.

Noget tilsvarende gælder selve bedømmelsen af Frederik IV's personlige rolle i finansledelsen. Også den måtte for at forstås rigtigt ses i en større sammenhæng, nemlig på baggrund af forvaltningsproceduren under tidligere og senere enevoldskonger, sammenholdt med en tilbunds gående specialanalyse af beslutningsprocessen under Frederik IV selv. En betragtning af formalia slår ikke til. Det er – som tidligere antydet – ikke tilstrækkeligt at godtgøre, at kongen resolverede sådan eller sådan, og at der lejlighedsvis smutter en personlig bemærkning fra ham med. Det må undersøges langt mere indgående, end forf. har gjort det, hvorvidt resolutionerne og andre tilkendegivelser fra kongens hånd virkelig helt igennem var hans

personlige viljesytringer. At de altid formelt var det, er en selvfølge. I denne forbindelse burde forf. nok også have interesseret sig mere for personerne omkring kongen, først og fremmest i hans kabinet. Forf. anfører (s. 76), at Andreas Lüders »smukke, tynde og regelmæssige håndskrift findes i tusinder af kongelige resolutioner«, og at Lüders i 1727 afløstes af købmandssønnen Peter Ramshart, under hvem der blev »vanskeligere arbejdsforhold og mindsket indflydelse for de deputerede«. Han anfører videre (s. 77), at Lüders i sine sidste år og Ramshart i hele sin embedsperiode som gehejmekabinetsskretær opnåede en stigende indflydelse på kongen og dermed også på den centrale finansstyrelse. Her strejfes noget væsentligt. Her skulle han have gravet dybere. Hvilke resultater, det kunne have ført til, har jeg naturligvis ingen mening om, men uanset udfaldet havde en grundig undersøgelse været af overordentlig stor interesse. I stedet bryder forf. af med en bemærkning, som er både til at le og græde over: »Der er ikke fundet tegn på, at Lüders i sine første mange år som sekretær skulle have forstået at arbejde sig frem til en politisk eller administrativt betydningsfuld stilling; havde han det, havde han næppe fået et så hæderligt eftermæle«.

Jeg vil ikke positivt hævde, at forf. har uret i sin vurdering af Frederik IV's personlige ledelse af finansforvaltningen og finanspolitikken. Men jeg vil hævde, at forf.s bevisførelse er utilstrækkelig og på visse punkter uforsvarlig. »På den finansielle politikks område er der ingen tvivl om«, siger han s. 434, »at det var kongen selv, der stod bag ved den politiske linie, der kendetegnedes af den konsekvente betaling af statsgælden og de af den flydende renter«. Beviset ser sådan ud: »Initiativet hertil [gældsbetalingen efter hhv. krigen i 1700 og den store nordiske krig] må i væsentlig grad være kommet fra kongen selv og ikke fra de finansdeputerede, der i årene efter 1720 var helt andre personer end de, der sad i embederne efter freden i Travendal . . . Når initiativet her henlægges til kongen selv, sker det ud fra den konsekvens, der var i politikken, og som næppe kan hidrøre fra de skiftende højtstående embedsmænd«. Da en kommentar til denne »bevisførelse« ville blive meget harsk, må jeg hellere springe den over og overlade bedømmelsen til læseren.

Det andet spørgsmål, hvorledes undersåtterne kunne bære de store byrder, som den store nordiske krig »lagde på deres skuldre«, skulle jo være hovedtemaet for afhandlingens 2. bog. Også det er et væ-

sentligt problem, men desværre udebliver svaret. Denne del af afhandlingen, der bortset fra benyttelsen af hovedbøgerne i hovedbogholderikontoret (deres kildeværdi er nok mere problematisk, end forf. er klar over) præges af en meget sparsom brug af originalt kildemateriale, beskæftiger sig med, hvilke byrder der faktisk blev lagt på befolkningen. Men den indeholder intet reelt om, hvorfor de kunne bære dem. Besvarelsen af det spørgsmål havde forudsat en analyse af nationalindtægt og -formue og deres fordeling. Her afslører fejlen ved at definere »statshusholdning« for snævert sig for alvor.

At vi ikke får svaret på det spørgsmål, forf. selv stiller sig, og som formentlig er umuligt at besvare tilfredsstillende, fik nu være, hvis vi i stedet havde fået en fyldestgørende behandling af »finanserne selv« og »finanspolitikken«. Men det har vi ikke. Finanspolitikken skal jeg lade ligge og blot beskæftige mig med det mere håndgribelige: finanserne selv. Her viser ulemperne ved afhandlingens stive disposition sig rigtigt. Periodeopdelingen gør det umuligt eller i det mindste meget vanskeligt at få et samlet indtryk af den finansielle udvikling i hele Frederik IV's regeringstid. Det var ellers nok af betydning at se, hvordan statens indtægter og udgifter både på hovedkonti og underkonti bevægede sig, herunder hvordan de påvirkedes af krigene. Forf. burde i langt højere grad have sammenarbejdet sit materiale i omfattende tabeller. De få og små, han bringer, er helt utilstrækkelige og ofte inkommensurable. S. 262 har han en tabel over militæruddgifterne og de samlede statsindtægter 1710–20. Den viser en samlet indtægt i de 11 år på 62.350.121 rdl. Et hovedpunkt for ham er at påvise, at den ordinære beskatning principielt ikke ændredes under krigen (s. 276), og at det, »der i statsfinansiell henseende gør disse krigsår interessante, er den ekstraordinære beskatning« (s. 263), eller: »En skildring af krigens finansiering bliver derfor i høj grad en gennemgang af den ekstraordinære beskatning« (s. 339). S. 340 gør han denne op til 13.722.458 rdl. for årene 1710–21. Fradrages 1721 (for at gøre denne tabel kommensurabel med den forannævnte), fås 13.038.993 rdl. Tilbage bliver altså 49.311.128 rdl. eller i gennemsnit pr. år 4.482.830 rdl. Nu kan det af en tabel (s. 256) over de samlede statsindtægter 1700–09 (der mangler sammentælling) udregnes, at de i disse 10 år (som indbefatter ekstraintægterne i forbindelse med krigen 1700) androg 33.163.233 rdl. eller i gennemsnit 3.316.323 rdl. Vi savner altså udover de ekstraordinære skatter dækning for gennemsnitlig



1.166.507 rdl. pr. år i perioden 1710–20. Vi kan endvidere – med noget besvær – fastslå, at toldindtægterne gik væsentlig ned under krigen, de norske med gennemsnitlig 73.296 rdl., de danske med 34.436 rdl. (alt på grundlag af forf.s tal). Den ekstraordinære beskatning (incl. de midlertidigt besatte områder) kan altså efter forf.s opgørelse kun forklare ca. halvdelen af indtægtsstigningerne i krigsårene. Hvor kom den anden halvdel fra? Subsidierne, der »før krigen spillede så stor rolle for statsfinanserne« (s. 328) ophørte jo i 1713. Der var naturligvis andre indtægtskilder, f. eks. de autoriserede pengesedler til et beløb af 1 mill. rdl. Der var indtægter af møntforringelsen, men den gav dog kun (s. 337) 75.000 rdl. i 1716, 88.000 rdl. i 1717 og 31.000 rdl. i 1718. De rakte ikke langt, selv om forf. imponeret betegner dem som »meget store indtægter«. Statsgælden udgjorde i 1709 ca.  $\frac{1}{2}$  mill. rdl. (s. 442) og øgedes under krigen til 1.025.570 rdl. (gæld til embedsmænd og leverandører) plus 4.183.537 rdl. (den øvrige statsgæld), i alt 5.209.107 rdl., ultimo 1719, altså i løbet af krigsårene en forøgelse med ca. 4,7 mill. rdl. Disse indtægter synes altså ikke tilstrækkelige til at forklare hele differencen mellem statsindtægterne i fredsårene før 1709 og i krigsårene. Forf. undgår ikke en mistanke for at være sluppet for let over de ordinære indtægters udviklingskurve. Han har (s. 263) en tabel over de ordinære kontributioner under krigen, men de tilsvarende tal fra førkrigstiden savnes. Mistanken bestyrkes, når forf. (s. 276) oplyser, at stempelpapirsforordningen af 23. januar 1719 »regulerede ikke systemet, men kun taksterne, idet disse siden den forrige forordning udkom i 1699 var blevet utidssvarende«. Altså en takstregulering inden for de ordinære skatters område! Men forf. tager nu fejl på dette punkt. Det forholdt sig stik modsat. Taksterne forandredes ikke, men 1719-forordningen indeholdt den væsentlige nyhed, at stempeling af fæstebreve, fæsteprotokoller og skifteprotokoller blev påbudt, en bestemmelse vi som bekendt kan takke for, at vi i dag i disse fæste- og skifteprotokoller fra godserne besidder en overordentlig værdifuld kilde til landbrugets og landbefolkningens historie i tiden efter 1719. Hvis forf. har læst de øvrige forordninger ligeså overfladisk, må man i sandhed føle sig utryg.

Der er endnu meget, der kunne være grund til at fremdrage. Men jeg tror, det anførte er tilstrækkeligt til at godtgøre, at der er tale om et arbejde, som vurderet ud fra alle synsvinkler må karakteriseres som meget svagt. I betragtning af de alvorlige ind-

vendinger, der kan rettes mod det, må det anses for beklageligt, at forf. ikke ved et mundtligt forsvar har haft lejlighed til at svare for sig. – Det skal erkendes, at forf. har haft vanskelige arbejds-vilkår (jfr. hans forord), men på den anden side må det hævdes, at det i videnskab er resultaterne, der tæller. Og til en afhandling, der skal bære den højeste akademiske grads blå stempel, må der stilles betydelige krav, hvis historien som videnskab ikke skal kompromitteres. Den sten, man alligevel ikke kan løfte, må man lade ligge. Ingen er forpligtet ud over sin evne. Overstiger den helt store opgave ens kræfter – og de problemer, forf. har villet løse, er formidabelt store – tjener man sig selv og videnskaben bedre ved at resignere og udmønte sin forskning i overkommelige special-afhandlinger.

# Christian V's greve- og friherreprivilegier

AF BIRGIT BJERRE JENSEN

Den 25. maj 1671 udstedte Christian V to sæt privilegier, der skulle danne grundlaget for oprettelsen af en ny adelsstand bestående af grever og friherrer. Formålet var – herom vidner samtidige gesandt-skabsindberetninger og Christian V's egne udtalelser i testamentet af 1683 – at svække den gamle adel ved at skabe en ny kongeligt udnævnt herrestand, der skulle rangere over den gamle adel, og hvori en del af denne adel kunne fristes til at søge optagelse med det resultat, at den adelige opposition ville blive splittet. Tidspunktet for udstedelsen bestemtes af Christian V's salving, idet det var hensigten, at ophøjelsen af de første grever og friherrer skulle danne optakten til den første salving af en enevældig konge. Den 25. maj udstedtes også rangforordningen og den nye gemaksordinans, og få måneder senere indstiftedes dannebrogordenen, alt som led i enevoldskongens bestræbelser for at skabe mere glans over hoffet og hæve det højere over folket ved hjælp af en nuanceret graduering af undersåtterne. At udviklingen ville forme sig således stod ikke klart umiddelbart efter Christian V's tronbestigelse, thi den gamle adel, bl.a. repræsenteret af Christian V's hovmester Morten Skinkel, tilkæmpede sig en betydelig position ved hoffet, hvad der for eksempel resulterede i, at adelige sædegårde fritoges for skat. I efteråret 1670 led adelspartiet imidlertid sit første og afgørende nederlag i kampen om kongens gunst, og kort efter foreslog de ledende mænd inden for hofpartiet, Frederik Ahlefeldt, Ulrik Frederik Gyldenløve og Peder Schumacher, kongen at oprette en stand af grever og friherrer. Udstedelsen af den nye herrestands privilegier kan derfor siges at være en kodificering af den danske adels nederlag.<sup>1</sup>

Greve- og friherreprivilegierne er ikke optaget i Danske Kancellis kopibøger over åbne breve, i Sjællandske Registre findes blot et senere tilføjet notat om, at privilegierne udstedtes 25. maj 1671, men der findes talrige afskrifter af de to sæt privilegier. Alle, der blev optaget i greve- og friherrestanden, fik en afskrift af de pågældende privilegier samtidig med greve- eller friherrepatentet, og privile-

1. Kong Christian den Femtes Testamenter udg. af J. J. A. Worsaae (1860) s. 16–17, Danske Magazin 4 rk. IV, s. 89–90, Danske Samlinger 2 rk. III, s. 7, A. D. Jørgensen: Griffenfeld I (1893), s. 300–319.

gjerne blev endvidere udsendt som en selvstændig trykt forordning under Christian V og er siden gengivet i forskellige samlinger af forordninger.<sup>2</sup>

Der er i tiden indtil deres endelige ophævelse i 1919 sket talrige indskrænkninger i privilegierne, men de er foretaget ved særlige forordninger og lignende, ikke ved ændringer i selve privilegiernes udformning, og det har derfor været en almindelig antagelse, at privilegiernes ordlyd og indhold aldrig har ændret sig. Denne antagelse viser sig imidlertid ikke at være rigtig.

Den 23. december 1674 sendtes fra Danske Kancelli et missive til den norske statholder Ulrik Frederik Gyldenløve med en kopi af og et påbud om at overholde »de nu seeniste af Os Grefverne forundte Privilegier«, og 13. juni 1675 sendtes fra Danske Kancelli et missive til Kammerkollegiet, hvor »de nu Senist af Os Friherterne forundte Privilegier« vedlagdes som bilag. Desværre er ingen af de to bilag bevaret, men der kan næppe være tvivl om, at der her er tale om ændringer i de greve- og friherreprivilegier, der udstedtes i 1671. Gyldenløve blev greve og fik lensbrev på grevskabet Laurvigen i 1671, så det forekommer mærkeligt, om administrationen først 3 år senere underrettede ham i hans egenskab af statholder om privilegiernes indhold, og lige så usandsynligt ville det være, om de friherreprivilegier, Kammerkollegiet her fik tilsendt, skulle være privilegierne fra 1671 i betragtning af, at Kammerkollegiet allerede i september 1672 ved et missive gennem Danske Kancelli var blevet underrettet om de relevante paragraffer i både greve- og friherreprivilegierne.<sup>3</sup>

Et utvetydigt bevis på at der virkelig skete en ændring af privilegierne i de første år efter deres udstedelse findes imidlertid i et brev af 30. juni 1691 fra Bolle Luxdorph, der indtil 1690 havde været ordenssekretær og oversekretær i Danske Kancelli. Han klagede til kongen over, at Rentekammeret som led i en opgørelse over, hvad han skyldte Rentekammeret, havde sendt ham en opkrævning på 500 rdl. »... for Greverniss og Friherrerniss sidste forbedrede privilegier som Ed. Ko. Ma. selv allernaad. befalede at de

2. Kong Christian den Femtes Forordninger og Aabne Breve 1683—1699 (1751) s. 417—427, 455—464, J. H. Schou: Chronologisk Register over de Kongelige Forordninger, 1795, s. 83—103.

3. RA, Norske Tegnelser, 23. dec. 1674, Sjællandske Tegnelser, 13. juni 1675, Skattekammeret, kgl. resolutioner, Chr. V's reskripter udfærdigede gennem Danske Kancelli, 14. sept. 1672 (Rtk. 211,25).

skulle være fri for at betale det stemplede papiir, fordj de et par aar til forn hafde betalt de første, og at de første skulle udvexlis imod de sidste uden nogen betaling, men fordj Ed. Ma:ts forige Rigs Cantzeler, udj hvis tid dette er passeret, lenge førend Expeditionerne mig allernaadigst blev anbetroede ej derom haver expederet nogen ordre skriftlig til Cammeret, holder de dem til mig...« Eftersom kongen dagen efter uden kommentarer bevilgede Luxdorph frihed for kravet fra Rentekammeret, må det formodes, at Luxdorphs redegørelse var i overensstemmelse med sandheden.<sup>4</sup>

Der synes imidlertid ikke at eksistere greve- eller friherreprivilegier dateret 1674 eller 1675, alle skrevne og trykte afskrifter bærer datoen 25. maj 1671. Dette er dog uacceptabelt, da det må være denne reviderede udgave fra 1674, der har været gældende indtil 1919. Forklaringen må være, at de nu kendte privilegier, der er dateret 25. maj 1671, i virkeligheden er udstedt i 1674. Er denne antagelse rigtig, bliver spørgsmålet da, om de første greve- og friherreprivilegier findes bevarede. De eneste sikkert daterede efterretninger om indholdet af greve- og friherreprivilegierne før 1674 findes i de to missiver af 14. september 1672, hvorved Kammerkollegiet fik citeret de dele af grevernes og friherrernes privilegier, der var af betydning for finansadministrationen. Over for disse kan man stille den trykte udgave af privilegierne, thi den kan med sikkerhed dateres til 1688, da Christian V påbød trykningen af privilegierne.<sup>5</sup> En sammenligning med de citerede afsnit i missiverne til Kammerkollegiet afslører tydelige uoverensstemmelser – ikke i indholdet – men i ordlyden og i paragraffernes nummerering, og det viser sig, at der i Rigsarkivet findes koncepter til såvel greve- som friherreprivilegier, der indeholder ordrette gengivelser af de afsnit, der citeres i missiverne til Kammerkollegiet, det vil sige, at de er de oprindelige privilegier fra 1671. Koncepterne bærer påskriften: »Grefuernis (Friherrernis) første Privilegier«, en påskrift, der først nu får sin rette mening. Begge koncepterne er skrevet af samme kancellihånd, grevernes privilegier er uden rettelse, men afslutningen »Thi forbiude . . .« er tilføjet af Schumacher, i friherrernes privilegier findes én rettelse, i § 15 er »Høyædle« tilføjet af Schumacher. Schumacher har haft expeditionen af sagen, men om han

4. RA, Danske Kancelli, C, 2. Dokumenter til Kgl. Majestæts Resolutionsbog udi i Danmark, 30. juni 1691.

5. RA, Rentekammeret, Resolutionsprotokol ført i Caspar Schøllers kontor, bd. 4, fol. 228 (Rtk. 2211.48).

også har udformet privilegierne, kan ikke ses ud fra koncepterne.<sup>6</sup>

I Rigsarkivet findes yderligere to eksemplarer af de første greveprivilegier. De er skrevet på pergament, det ene guldillumineret med 300 rdl.s stempel, underskrevet af kongen og paraferet af Griffenfeld. Kongens underskrift er dog streget ud. Det må efter al sandsynlighed være en af de afskrifter, der ved ombytningen er blevet hjemkaldt. Det andet er kun forsynet med sort tuschhoved, ustempelt, paraferet af Griffenfeld, men ikke underskrevet af kongen. Det kan måske have været en afskrift, der lå parat til at ledsage det næste grevepatent. Med guld, stempel og underskrift ville det være færdigt til udstedelse. De ændrede privilegier gjorde denne afskrift uanvendelig.<sup>7</sup>

Eksistensen af dette første sæt greve- og friherreprivilegier, der kun har været gældende de første år efter ordningens ikrafttræden, synes ikke tidligere at have været bekendt, hvad der næppe kan undre, da kongen bevidst søgte at skjule, at der var foretaget en revision af privilegierne. Den nye udgave blev antedateret til 25. maj 1671, og alle udleverede afskrifter af de første privilegier blev krævet indsendt og udskiftet med den nye udgave. En medvirkende årsag til at denne udskiftning har kunnet skjules er, at administrationen af lensvæsenet, der i de første år blev holdt uden for Danske Kancellis normale forretningsgang, kun har efterladt få spor. Et resultat heraf er, at det ikke har været muligt nærmere at datere privilegiernes anden udgave. Missivet til Ulrik Frederik Gyldenløve, der bærer datoen 23. december 1674, gør det dog overvejende sandsynligt, at revisionen er sket i året 1674. Der findes ingen forarbejder til den ændrede udgave, der kan give oplysninger om hvem, der har foretaget denne revision, men går man ud fra, at privilegierne er blevet ændret i 1674, kan denne revision ikke tænkes foretaget uden at Griffenfeld, kongens almægtige første-minister, har været nøje informeret herom, ja, man må formode, at han har taget initiativet til revisionen, måske efter tilskyndelse fra kongen.

6. Koncept til greveprivilegierne i Danske Kancelli, C, 63 Henlagte sager, VII Adel og rang; koncept til friherreprivilegierne i indlæg til Sjællandske Registre 25. maj 1671, nr. 190 b.

7) RA, Pergamentsamlingen C 5 b Lenssager nr. 5 b. Registratursedlen til de to greveprivilegier oplyser, at de er kortfattede recensioner af grevernes privilegier, men det turde vist høre til sjældenhederne, at recensioner udfærdiges på stemplet pergament med kongelig underskrift.

Hvorved adskilte den reviderede udgave sig da fra de oprindelige privilegier? De to udgaver af greve- og friherreprivilegierne bringes i det efterfølgende, således at privilegierne af 25. maj 1671 anføres i deres fulde ordlyd i venstre kolonne. I højre kolonne bringes de reviderede privilegier. Kun i de tilfælde hvor ordlyden af privilegierne ikke er ens, anføres den nye eller ændrede tekst, så vidt muligt ud for det pågældende sted i 1. udgave og angivet således, at den ændrede formulering med første og sidste ord knytter forbindelsen til den tekst, der er fælles for de to udgaver. På denne måde får man dels den hidtil upågtede 1. udgave af privilegierne in extenso og samtidig et klart overblik over ændringerne i anden udgave.

Grevernes privilegier af 25. maj 1671.  
(Danske Kancelli C nr. 63a, Diverse VII 2).

G. A. V. at efftersom Vi allernaadigst for got haffuer befundit een og anden af de ved langvarig og tro Tieniste best meriterede og qualificerede Personer till Greffvelig Dignitet, Ære og Værdighed at ophøye derved deris tro og oprigtig tieniste at belønne, andre till lige Iffver og Niedkierhed for voris tieniste uforanderlig Troskab, og allerunderdaanigste devotion imod Os og Voris kongelig Arffve-Successorer i Regieringen at opmuntre, saavel som og dennem og deris Afkomm saa megit des meere derhos at erindre om deris allerunderdaanigste Pligt og skyldighed, ved huilcken de og deris posteritet forbunden ere, Voris Kongel. Souveranitet, absolutum Dominium og Arffve Rettighed, og des forplantelse paa Voris Arffve Successorer udj Regieringen saavel som og Voris og Voris Kongl. Arffvehuuses fremtarff, Gaufn og beste i alle maade forfegte, befordre, søge, vide og ramme, Liff, gods og Blod derhos at opsette Skade og forderff af yderste magt Efne og formue, hindre forekomme og afværge, og baade inden saavel

Grevernes privilegier, revideret udgave ca. 1674.  
(Trykt forordning 1688)

G. A. V. . . .

som uden Riget, sig stedze i Voris tieniste ufortrøden lade bruge, da haffve Vi af Voris absolute souveraine kongl. Magt og Myndighed, af huilcken Vi alle og en huer af huad Stand og Vilkaar de og være kunde, deris Privilegier effter tidens og Omstendighernis leylighed forbedre og forandre, ligesom Os sielf got og raadeligt siunes, effter skrefne Benaadinger, Friheder og Herligheder, de af Os udi Greffvestanden ophøvede, eller de som af Os till slig Ære og Værdighed ophøyet at kunde vorde, værdig eragtes, foruden alle de andre privilegier som Adelen, og de som lige friheder med Adelen haffver, helles niude eller hereffter niude kunde, allernaadigst forundt og bevilget.

§ 1.

Haffver Vi udj betragtning at til saadan Ære og Værdighed med sømmelighed at bære, udfordres stor middel og formue, huilcken da letteligen forsvinder, naar den udj mange smaa lodde deeles, allernaadigst forundt og bevilget dennem og deris posteritet Jus Majoratus saaledis, at dem og deris Eldste Sønner, medens Sønnerne till ere, og døttre naar ingen Sønner er allene Greffvetitel, Ære og værdighed, med alt det Gods, som till et Greffskab er erigerit skall tillhøre, og de andre Børn det øffrige Jordegods, Kiøbejord og Løsøre effter Loven /: naar for dennem ved testament ingen anden anordning giort er :/ at arffve med deris Eldste Broder, som er Greffve, mens huor ingen Greffskab er, skall den Eldste forlods udhaffve halfftredie tusind tønder hartkorn, Bygningerne ey beregnit, eller 120 000 rdr. till at kiøbe saa megit gods for, og i det øffrige da med sine andre Sydskinde, effter Lands Lov og Rett, gaa i deele.

... efterskrefne Privilegier, Friheder og Herligheder ...

... privilegier som Adelen eller deris Personer angaaende, nu niuder oc haver, eller herefter niude oc have kunde, ...

§ 1.



§ 2.

Greffvernes Cadetter eller yngre Sønner og døttre skall føre titel af friherrer og friherrinder, oc niude friherrers Privilegier, indtill ved den Eldstes linies afgang Grefskabet, eller forbe:te Grefvelig præcipuum af Hartkorn eller penge nogen af dennem tillfalder, da Greffvetitel, Ære og værdighed samme tillige med skall være tilfalden.

§ 3.

Huis og faderen ved testament, Codicill eller anden forskriffvelsis maade, huoraf hans sidste villie klarligen og tydeligen kunde seis, skulle vordetilsinds, sin Eldste Søn, naar Søn er till, og Daater, naar ingen Søn er till, som Grefve titel, rang, ære og værdighed effter Hannem skulde føre, frem for de andre med noget forlod, endog af Løsøret at beneficiere, eller og nogen af de andre Børn i en eller anden måde at forsiune, og ved sin sidste villie sine middelevimellem at deele, saavelsom og sin Effterleffverske med hæderlig og sømmelig Liffgeding at forsiune, skall det hannem og stande frit for, effter sin egen Villie og Velbehag herudi at handle, naar det ickun saa magis, at den Eldste Søn altid Greffskabet ubeskaaren, eller og huor ingen

§ 2.

... og Frj-Herrinder, oc paa Skiolden af det Grefvelig Vaaben naar det blot uden Hielmer foris, sætte til Forskiel een Frj-Herres Krone oc niude Frj-Herres Privilegier, ...

... skal være til oc hiemfalden. Dog eftersom de ere føde oc Baarne Grefvelig Personer, alligevel de, medens den Eldste lever, ickun Titul af Frj-Herrer eller Frj-Herrinder fører. Da naar enten Faderen nogen af dennem it sær Grevskab forskaffer, eller oc de sig ved deris egen Flid og Vindskibelighed, saa meget Gods udi Voris Riger forhverve kunde, som Vi for dennem til Grevskab erigere ville, maa de oc sielf fuldkommen Grefve Titul, Nafn oc Crone føre foruden videre Bevilling eller sær Patent derpaa at søge.

§ 3.

... ved Testament eller anden forskrivvelsis Maade, ...

... anden Maade at betencke, og ...

... oc sin Gemahl med ...

Greffskab er, i det ringeste den offvenspecificerede Summa af hartkorn eller Penge, som før er meldt, beholder, uden saavit deraf till Liffgedinget udj Greffindens Enckesæde, for mangell af andet Jordegods og middel, huoraf sligt tages kunde, uforbigengelig behøffves, og skall saadan hans sidste Villie, udj huilcken Hand saaledis offver sin formue disponerer, i alle maader saa gyldig og byndig være, lige som den af Os i alle des Ord, Puncter og Clausuler kunde være Confirmeret og fuldbyrdet, og af de andre Børn, Arffvinger og sambtlige Vedkommende i alle maader ubrødeligen og uimodsigeligen holdis og effterkommis.

§ 4.

Greffverne maa om deris Børns Vergemaal saadan Anordning gjøre, saasom de det effter deris død, for deris Børn, best og gaunfligst eragte, saavit det icke strider imod nogen af disse articler.

§ 5.

Greffverne maa haffve Jus patronatus og Birckerettighed ved deris Greffskaber, saavit Vi selff dertill kunde være berettigede, og skall een Greffve niude Jus patronatus baade till det Kircke Sogn, som den grefflig Residence i ligger, saavel som ogsaa till de andre Kircke Sogn, i huilcke i det ringeste den halffve part af Decimantibus ligger til Greffskabet.

... samptlige Descendenter i alle maader ...

§ 4.

... saasom de det for deris Børn ...

§ 5.

... til Grevskabet. Oc udi de Sogner hvor Herligheden af Leding og Føring ligger til Grevskabet, der hører oc Jus Patronatus oc Bircke-Rættigheden med til samme Grevskab, oc skal herudi Erectionen af de yngre Grevskaber icke præjudicere de ældre Grevskaber eller Frj-Herskaber som tilforne dertil erigerede ere. Vi haver oc allernaadigst bevilget, at fra de i saa Maade af Greverne self udi

deris Grevskaber satte Bircke-Dommere, deris Dom, skal ingen Appellation, uden immediate til Voris Høyeste Ræt, skee, ey paa tvilende, at Greverne jo Rætten med dygtige Betiente oc oprigtige Bircke-Dommere forsvarligen forsiuner.

§ 6.

Greffskabet med all des underliggende gods, skal og være fri for Creditores anstrengelse og Rettens forfølgning i saa maader, at i huad Gield en Greffve till nogen anden end till Os sielff kunde skyldig være, skall saadan Hans Grefskab dog icke med arrest eller pandtsetning maa besveres, langt mindre i betaling for gield udleggis, heller abalienis og afhændis uden de udj Successionen med interesserede deris Vidskab, og derpaa forhuerffvede sær kongelig Bevilgning, ey heller uden ved Crimen læsæ Majestatis forbrydis, som da alligevel igien till en anden linie som dog er af primi acquirentis og feudatary Egte Descendenter, confereres skall, mens helles, skall alt Grefskabet heelt og ubeskaaret forbliffve hos hans Liffs Arffvinger og Egte descendenter af Mandelige og Qvindelige linier fra Eldste till Eldste, saa lenge nogen af dennem till er, og effter deris dødelige Afgang omsider hiemfalde till Os, og Voris Kongl. Arffvesuccessorer i Regieringen. Og naar saa et Greffskab til Qvindelinien falder, eller og det forbe:te Greffvelig præcipuum af den offvenspecificerede Summa af Hartkorn eller Penge som før er meldt, till den Eldste Daatter, for mangell af Sønner falder, skall den med huilcken hun sig giffter, om hand icke sielff er Greffve eller haffver hafft till fader eller forfader en Greffve, først effter allerunderdaanigst hos Os gjorde Ansøgning

§ 6.

... icke self er Greve eller af Grevelige Huus Descenderende Frj-Herre, først af Os ved Voris Aabet bref oc Patent udi Grevestanden ophøyes, førend hand Grevelig Titul og Rang

om Voris allernaadigste approbation og bevilling, ved Voris aabet Breff og Patent udj Greffvestanden op-høyes, førend Hand eller Hans Egte Descendenter samme Grefskab eller Grefvelig præcipuum, sambt titel deraf og rang niude skulle.

Og naar i saa maader Grefskabet falder paa Qvindelinien, da

skall den som en Greffvedatter med Grefskabet bekommer, om Hand icke sielff er fød Greffve, og Grefskab possiderer, føre den slegts navn og Vaaben, som er første begynder af det i saa maade ved gifftermaal Hannem tilkommende Greffskab, mens Huis Hand sielff er Greffve, og haffver et Grefskab,

og i saa maade till een Person faldt tvende Greffskaber, da maa hand dem paa tvende sine Arffvinger og Egte descendenter igien, huer med sit eget sært Naffn af fæderne og Møderne deele.

#### § 7.

Og saasom Vi i nestforegaaende articel allernaadigst haffver bevilget, at det Gods som nogen under Grefskabs titel af os til Lehn annammede, icke skulle med arrest besværis, Pandtsettis, i Giolds Betaling udleggis, eller i andre maader, uden Voris

niude maa. Hvilcket da efter allerunderdanigst gjorde Ansøgning, Vi eller Voris Kongelige Arve Successorer udi Regieringen icke veigre ville, med mindre paa samme Person ellers noget skulde falde at sige, for hvilket hand slig Ære og Dignitet u-værdig skulle kunde agtis . . .

. . . Da (eftersom det Grevelige Vaaben icke nedlægges, saa lenge nogen af Grevens ægte Descendenter af Mand eller Qvindelige Linier til overs er) skal dend . . .

. . . it Grevskab, eller er Frj-Herre, som Vi da ved Patent til Greve gjør, oc it Frj-Herreskab self hafver, oc i saa Maade til een Person falt tvende Grevskaber, eller it Grevskab oc Frj-Herreskab, da skal hand begge Slegters, samt Grevskabers oc Frj-Herreskabers Navn, Vaaben oc Titul føre; oc maa hand Nafnet og Grevskaberne paa tvende sine ældste Egte Sønner, eller Døttre naar ingen Sønner er, igien hver med sit eget sær Navn af Fæderne og Møderne deele, dog Vaabene conjungeret bliver.

#### § 7.

særdelis samtycke og Bevilgning som før er meldt abalieneris, saa haffve vi og ydermeere allernaadigst bevilget, at ingen Greffve, som paa saadant sit af Os till Lehn annammede Grefskab residerer, må saalenge Hand der forbliffver paa sin Person for nogen giæld af sine Creditorer arresteris, med mindre Hand tilforne dette privilegio ved sin sær forskriffvelse og udgiffne handskriffit expresse renuntieret haffver.

§ 8.

Naar og en Greffve noget Gods af Os under Grefskabs titel till Lehn holder, da, om endskiønt Hand nogen forseelse, som paa liffvit straffes burde, beganget Hafde, maa Ham sammested till retraite isteden for fengsell forundes, saa at Hand dog der til Sagens uddrag bliffver tilstede, og af fornøden vagt bevaares, undertagende Crimen læsæ Majestatis naar Hand derfor beskyldes.

§ 9.

... at ingen Greve som noget af Os i saa maade til Lehn immediate herørende Grevskab eyer oc haver, maa for nogen Giæld ...

... renuncieret haver; Dog skal ingen Grevelig eller Herrestands Person, i hvor streng Forskrivelse eller Forpligt hand nogen sinde kand fra sig givet have, paa sin Ære, Gode Nafn og Lempe for nogen Giælds Sag maa dømmis.

§ 8.

§ 9.

Vi haver oc, udi henseende til dend Depense oc Omkostning som Greverne til deris Stand at føre, Os oc Voris Hof til støre lustre, dagligen foraarsages at gjøre, foruden at melde om den Allerunderdanigste devotion som de end derudi haver ladet see, frivilligen deris allodial Gods til feudal at gjøre, oc Os oc Voris Kongel. Arve-Successorer udi Regieringen til Lehn at opdrage, hvilcke Vi derfor som sær af Voris Kongl. Cronne immediate dependerende Lehnsstycker considerere, Allernaadigst bevilget, At naar it Gods af Os eller

Dend Gaard udi Greffskabet som en Greffve for sin rette Greffvel. Hoffvedgaard holder, og derforuden treihundrede tønder Hartkorn udi nest omliggende Bøndergods skall være for all Contribution, Printzessinstyr undtagen, forskaanet.

§ 10.

Deris Bønder og Tienere maa og være fri for Sandmandstoug, Oldengang, marckerebninger, og deslige sædvanlige besværinger saavit fremmedis og icke voris egne Bønders og Tieneres Tvistigheder vedkommer.

§ 11.

De under Greffskabet liggende bønder skulle være forskaanede for alle Reiser, som dem af voris Ambtmænd kunde paabyrdes.

§ 12.

Jagten af alle slags Vildt, niuder Greffverne offver alt udi deris Greffskabs district, om end skjønt Godset tillsammen eller og noget deraf tillforn af Voris Elskel. Kiere H. Fader eller af os sielff med Jagtens reservation kand være afhendt, med saa skiell i det ringeste den halffve deel

Voris Kongl. Arve Successorer udi Regieringen til it Grevskab er erigerit, oc af Os i saa maade nogen til Lehn confereret, skal den Gaard udi saadant Grevskab som een Greve for sin rette Grevelig Residentz oc Hovet-Gaard holder, oc des Grund oc Eyendom, samt derforuden . . .

. . . Contribution oc Paaleg, hvad Nafn det oc have kand, Princessin Styer undtagen, aldeelis frj oc forskaanet. Oc skal af samme Grevelige Residentzer oc Hovet-Gaarde (saavelsom ellers af Grevernis andre Hovet-Gaarde over alt deris Allodial-Gods, hvilcke dog ocsaa for ald Contribution oc Paaleg, Princessin Styr oc Ross-Tieniste undtagen, frj være skal) oc hvis Eyendom under de Grevelige Residentzer oc Hovet-Gaarders Taxt er begreben oc lagt, naar Godset til Grevskab erigeris, aldeelis ingen Tiende givis.

§ 10.

§ 11.

§ 12.

af Sognet paa huer sted, huor de samme herlighed agter at niude, under Grefskabet ligger.

§ 13.

Huad udskriffninger som udi Grefskabets district skall skee, maa og skall af Greffverne sielff forrettis, og haffve Vi allernaadigst bevilget, at af de neste till den Greffvelige Hoffvedgaard liggende ugedags Bønder og Tienere tii af deris udskreffne Knechte, maa for Voris Arbeide ved festningerne udj fredstiid være forskaanet, Dog skall Greffverne pligtig være, dygtige Knechte med gevehr, saa mange som dem vedkommer altiid ferdige at forskaaffe, og udj god Beredskab at holde, sambt paa Mynsterpladzen, og naar de helles exerceres skall, baade de om fredstiid for Arbeide forskaanede, sampt de andre saauit dem tilkommer, naar paabiudes at fremstille.

§ 14.

Ingen Amtmand skall herefter befatte sig med Greffvernis Gods, dog at de sielffver i rette tiider lader erlegge de paabudne Contributioner, og deris Parter af offentlige Landeveye vedlige holder.

§ 15.

Greffverne allene skall følge den Rettighed som er lagt till Broernis paa Landet Vedligeholdelse, saauit Broerne endten gandske eller een dell der af paa deris Greffskabs Grund ligger, huorimod de dennem forsuarligen og uden nogen Paaanck og Klagemaal skulle anlegge og underholde.

§ 13.

§ 16, 1.

... befatte sig med Grevernis, være sig Allodial- eller Feudal-Goeds, dog at de ...

§ 14.

§ 15.

Hvis Miner oc Berg-Verck af Guld, Sølf, Kaaber, Jern, Blye, Salt eller anden Ertz eller Metal sig udi Grefskabets District teigne oc tilsijune

lade kunde, skal til samme Grevskab, udi dets District det findis, høre, oc Greven som samme Grevskab eyer, i alle maade u-formeent være, samme Bergverck at aabne, bygge, bruge, niude have oc sig til nytte gjøre, som hand best veed oc kand, saa oc billige oc sædvanlige Anordninger at oprette som Bergevercks Ræt oc Sædvanne gemes er. Om oc nogen Skat ocsaa udi Grevskabets District under Jorden forgravet oc findis, skal saadant Greven self oc ingen anden tilhøre.

§ 16.

Alle Voris forordninger og Mandater skulle sendis lige till Greffverne sielffver, og af dem paa behørige steder, saavit deris Gods sig strecker, publiceris.

§ 16, 2.

§ 17.

Greverne maa niude Hals oc Haand over alle deris Bønder oc Tienere, saavit deris Gods sig strecker, ey paatvilende, de jo andre til Lovs oc Rættes Handt-hevelse med deris Exempel foregaar.

§ 18.

Enddog at alle Forstrande Os tilhøre, saa haver Vi dog Allernaadigst Greverne bevilget over alt paa deris Goeds, icke allene at niude fri Fiskeri oc Fordeel af alle slags Fiske, ved hvad Nafn de oc nefnes kand for deris egen Grund, mens endocsaa ald Vrag som for bemeldte deris egen Grund, saavit de sig strecke, Strande kunde, dog at dermed efter Søe-Rætten forholdes.

§ 17.

Huad gods som for et Grevskab holdes maa, skall først af Os till et Greffskab erigeris og ophøyes, og udj Patentet specificeris huad Jorde-

§ 19.

Hvad ellers af Grevernis Gods for it Grevskab holdes maa, skall først af Os eller Voris Kongl. Arve Succesorer udi Regieringen til it Grevskab



gods under samme Grefskabs district ligge og høre skall, og da som et Lehn Greffven confereres, Huilcket saa af Hans Egte descendenter effter dend maade som udj Lehnbreffvet og Investituren da formeldes fra Eldste till Eldste arffves, foruden videre Confirmation ved Lehnsherres eller Lehnsmands forandring at søge.

§ 18.

Skall og en huer stande frit for, sit Grefskab at forøge og formere, og derunder meere Gods at legge som da derunder med samme Lehns og anden Rettighed forbliffve skall, og af hans Effterkommere ey i nogen maa- de formindskes eller derfra skilles.

§ 19.

Huem Vi og sielff noget Greffskab skiencker, skulde det niude med alle de Greffverne forundte friheder og Benaadinger og arffves endten paa Manlige linier alleene, eller paa Mand og Qvindelinier tillige effter deris forlehningbreffs og Investiturs formelding.

§ 20.

Om nogen Greffve sig her i denne Voris Kongl. Residentz Stad Kiøbenhaffn nogen sær Greffvelig Gaard og Pallatz opbygger, skall og samme gaard hos hans Eldste Søn naar Søn er, og daatter naar ingen Søn er till, stedse forbliffve, ligesom om Grefskabet tilforne formeldt er, og skall samme Huus, saauelsom hans Person ogsaa medens Hand i samme Huus forbliffver fra ald arrest for Gield være fri og forskaanet, som hans Creditorer hellers offver hannem skulle kunde forhuerffve, med mindre Hand tilforne dette privilegio ved sin sær forskriffvelse og udgiffne haandskrifft expresse renuntieret haffver.

erigeris oc ophøyes, oc ved it Patent, som it Lehn, Greven confereres, hvilcket . . .

. . . eller Lehnshaveres Forandring . . .

§ 20.

§ 21.

§ 22.

. . . Gaard oc Hótel opbygger, . . .

. . . ligesom om Grevskabet tilforne formelt er,

§ 21.

Skall og samme Hans her i Staden nye opbygte Huus icke med nogen Grundskatt eller deslige Paaleg, Printzessenstyr undtagen, besverges, de vedkommende dog deris Rett af Jordskyld forbeholden, og hellers skall Greffverne herudj tilladt være, Gaardsretten offver deris folck og Tiunde, for huis udi Gaarden forefalder, forsuarligen at holde.

§ 22.

Greffverne skulle icke i Sager dennem og deris Børn angaaende for nogen Underrett dømmis, mens immediate for Voris Højeste Rett indsteffnes, dog udi de Sager huor først nogen anden oplusning udkreffvedes ville Vi dem Commissarier forunde, og dertill forordne nogle af de som i Voris Høyeste Rett sidder, mens dersom de ere i nogen militar employ, enten till Lands eller Vands, da skall for Huis militaire forseelser af dennem begaaes kunde, for Krigs eller Admiralitets Retten effter Sagens Beskaffenhed dømmis.

§ 23.

Som Vi og Greffverne med sær naade ansee, og dennem derfor og deris Stand frem for andre med slige Herligheder benaadet haffver, saa ville Vi og sær omhyggelighed og Omsorg allernaadigst drage for dennem og deris Huus, saa at deris Børn, naar faderen ved døden er afgangen, og icke i sit leffvendis Liffve deroffuer tilforne disponeret haffver, da med sømmelig, proportionerlig og Os vell anstendig Gifftermaal, sampt fornøden formynderskab vorder forsiunde.

§ 24.

Greffverne maa isteden for Hielmen, som helles sædvaanligen offver Ade-

oc skal samme Hótel icke med nogen Grundskat, Indqvartering, Contribution, eller anden Paaleg, hvad Nafn det oc have kand (Princessin-Styr undtagen) besverges, de vedkommende dog deris Ræt af Jordskyld forbeholden. Oc skal Greverne herudi, saavel som ellers paa deris Sædegaarde tillat være, Gaardsretten ...

§ 23.

§ 24.

... ville Vi oc, Os deris oc deris Huses Conservation med sær Naade angelegen være lade, oc særdeelis Omsorg og Omhyggelighed for deris efterlatte u-myndige Børn drage, om ingen sig dennem tilbørligen skulle antage ville.

§ 25.

Greverne oc ellers ingen anden maa i stæden for Hielmen, som ellers

lige Vaaben føres, haffve og bruge offver deris Vaaben og skiold, saauelsom Chifre, een aaben Krone, effter Hossteignede Afritzning.

§ 25.

Huad Greffverniss og Grefinderniss rang angaar skall dermed effter rangens Anordning forholdes.

§ 26.

Greffverne og de Sex høyeste Charger og helles ingen anden maa bruge Hemmel med rygstycke offver Bordene i deris Gemacker, og huor de audience giffve ville.

sædvanligen paa Adelige Vaaben føres, naar de deris Vaaben uden Hielmer føre, have oc bruge over deris Vaaben oc Skiold, saauelsom Chifre, een aaben Crone efter hosføyede Afritzning. Naar Vi oc een Greve paa sit Skiold oc Vaaben, Hielm give, skal samme Hielm til forskiæl paa andre Adelige Hielme, være een aaben med ellufve Traller oplugt oc lige foresat Hielm, saaledis som den herhoes afritzet findis, paa hvilcken maade ingen anden, uden de oc deris Descendenter, skal tilladt være at føre hvis Hielme nogen ellers at føre, berettiget være kunde.

§ 26.

... forholdes, hvorudi da Vi i sær ville udi Consideration at skulle tages de oc deris Familier, som immediate af Os til Lehn dependerende Grevskaber her udi Rigerne eyer oc haver, saa at saadanne Voris Rigs-Grevers Cadetter Sønner oc Døttre icke allene niude Frj-Herrers oc Frj-Herinders Rang efter foregaaende anden Articuls Anledning, Mens deris Døtre, end ocsaa, om de end icke saa lige med Herrestands Persohner gifte ere, beholde dog deris Rang.

§ 27.

Greverne oc ingen anden, uden de af de høyeste Charger, som Vi ved sær bevilling det kunde tilladt have, eller til Sinds vorde at tillade, maa bruge ...

... Gemacker, eller ellers hvor de Audience give ville.

§ 28.

Vi haver oc Allernaadigst bevilget, at Voris RigsGrever oc Grev-inder, oc ellers ingen anden, uden de som af Herrestands Person ere, maa bruge

røt Vox til at forseigle med, hvad heller det aabne eller lugte Breve ere, Passer, Contracter eller deslige, oc ellers udi alle Skrifter oc Instrumenter som de deris Zigneter oc Vaaben under oc foresætte eller trycke ville.

§ 27.

Greffver og Greffinder skall og giffves af Voris Cantzelier Titul af Høy og Velbaarne.

§ 29.

Grever oc Grevinder oc ingen anden skal oc maa gives af Voris Cantzelier Titul af Høy- og Velbaarne, oc deris Døttre Titul af Frøyckener, dennem oc saa oc ellers ingen anden uden de af Herrestand ere, maa gives Titul af Herrer til hvis Allodial-Gods de ellers foruden deris Lehn-Grevskaber besidde kunde, oc sig ellers tilskrive ville. Naar oc een Greve til nogen saadan Charge gelanger, som Vi det prædicat af Excellentz, af Voris Betiente oc Undersaatter at maa gifves, bevilget have, da maa hannem af alle Voris Betiente oc Undersaatter gifves det prædicat af Høy-Grevelig Excellentz, ellers maa Greverne oc Grev-inderne af deris Folck oc Tienere kaldis Grevelige Naade.

§ 30.

De Monumenter oc Begravelse-Stæder som een Greve herudi Voris Kongl: Residentz-Stad Kiøbenhafn eller andensteds arvelig tilhøre kand, skal ved Familien u-adskillelig fra Eldste til Eldste arveligen forblive, oc icke under hvad Prætext det oc være kand, derfra afhændis, om endskjønt den Grevelige Stamme paa Fæderne oc Møderne gandske var uddød. Mens baade saadanne Grave oc Leye-Stæder, saa oc hvis Monumenter de derofver have kunde ladet sætte, dennem oc deris Huus til een ævig oc hæderlig Amindelse af Efterkommerne u-rørt forblive, oc maa med deris Ligs-Begiengelse, samt Monumenter at oprette, saaledis for-

holde som dennem self lyster.

§ 31.

Som Vi oc denne af Os, ey uden vigtige Aarsager, til Voris Kongl: Arve-Huses Ziir og tieniste af Voris absolute Souveraine Kongelig Mact oc Myndighed introducerede Grevelig Stand, ved disse dem nu forundte Friheder, Privilegier oc Benaadinger, Voris oc Voris Kongl: Arve Successorers udi Regieringen Absolutum Dominium oc Souverainitet i alle maader uforkræncket, Allernaadigst ville have mainteneret oc erhholdet, Saa sætte Vi her To Hundrede Marck Lødig Gulds Straf, for alle dem som Greverne oc deris Efterkommere til ævig Tid skulle sig understaa imod noget af Ovenskrefne dennem nu forundte Privilegier at for-urette, for-ulempe, eller nogen Indpas oc præjuditz at gjøre: Hvilcke To Hundrede Lødig Marck Guld til Voris Fisco skal være forbrudt, oc af Voris General Fiscal eller hvem her efter Fiscal Væsenet anbetroet være kunde, tilbørligen paatales. Forbiudendes alle oc enhver ...

Thi forbiude Vi alle og een huer herimod efftersom forskreffvet står at hindre eller i nogen maade forfang at gjøre under Voris Hyldest og Naade. Giffvet paa Vort Slott Kiøbenhaffn den 25 May. Aar effter Christi fødsel...\* Voris Regierings andet.

... Fødsel 1671 Voris ...

Friherrernes privilegier af 25. maj 1671.

(Sjæll. Reg. 1671 nr. 190 b)

G. A. V. at efftersom Vi allernaadigst for got haffve befundet en og anden af de ved langvarig og troe tieniste velmeriterede og qualificerede Personer till friherres dignität, ære og Værdighed at ophøye, derved baade deris tro og oprigtig tieniste

Friherrernes privilegier, revideret udgave ca. 1674.

(Trykt forordning 1688)

G. A. V. ...

\* papiret iturevet.

at belønne, og andre till lige Iffver og niedkierhed for Vores tieniste og uforanderlig troskab, sambt allerunderdaanigst Devotion imod Os og Voris kongelige Arffvelig Successorer udj Regieringen at opmuntre, saauel som og dennem og deris Afkomm saa megit des meere derhos at erindre, om deris allerunderdaanigste Pligt og Skyldighed, Ved huilcken de og deris Posteritet forbunden ere, Voris kongelige Souverainitet, absolutum Dominium og Arffve Rettighed og des forplantelse paa Voris ArffveSuccessorer udj Regieringen, saavelsom og Voris og Voris Kongel. Arffuehuses fremtarff, gaufn og beste i alle maade forfegte, befordre, søge Vide og ramme Liff, gods og blod derhos at opsette, Skade og forderff af yderste Magt Effne og formue, hindre, forekomme og afværge, og baade inden saavelsom og uden Riget sig steds i Voris tieniste ufortrøden lade bruge. Da haffve Vi af Voris absolute Souveraine kongel. Magt og Myndighed af huilcken Vi alle og enhuer, af huad Stand og Vilkaar de og være kunde, deris Privilegier effter tidens og omstændighedernis leilighed forbedre og forandre, ligesom os sielff got og raadeligt siunes, effterskreffne benaadinger, friheder og herligheder, de af os nu udi friherre Standen ophøuede, eller de som af os hereffter till slig ære og værdighed ophøyet at kunde Vorde, Værdige eragtes, foruden alle de andre Privilegier, som Adelen og de med Adelen lige friheder haffuer, helles niude, eller hereffter niude kunde, allernaadigst forundt og beuilget.

§ 1.

Haffver Vi udj Betragtning at till saadan Værdighed med sømmelighed at bære, udfordres middel og for-

... efterskreffne Privilegier, Frjheder ...

... som Adelen, deris Personer eller Gods angaaende, nu nyder oc haver, eller her efter nyde oc have kunde ...

§ 1.

... saadan Ære oc Værdighed ...

mue, huilcken da lettelligen forsvinder naar den udj mange smaa Lodde deelis, allernaadigst forundt og bevilget, dennem og deris posteritet Jus Majoratus saaledis, at dem og deris Eldste Sønner, medens Sønner till ere, og Døttre naar ingen Sønner er, Alleene friherres Ære og Værdighed med alt det gods som till et friherkskab er erigerit skall tillhøre, og de andre børn friherres Naffn og titel, sambt det øffrige Jordegods, Kiøbejord og Løsøre effter Loven /: naar for dennem ved testament ingen anden Anordning giort er :/ at arffve med deris Eldste broder som er friherre, mens huor ingen friherskab er, skall den Eldste forlods udhaffve tusind tønder hartkorn /: bygninger ey beregnet :/ eller 50 000 Rixdaler till at kiøbe saa megit gods for, og i det øffrige da med sine andre Sydskinde effter Lands Lov og rett gå i deele.

## § 2.

Huis oc faderen ved Testament, Codicill eller anden forskriffvelsismaade, huoraf hans sidste villie klarligen og tydeligen kunde seis skulde vorde tilsinds, sin Eldste Søn naar Søn er till, og Daatter naar ingen Søn er till, som friherres rang, ære og værdighed effter hannem skulde føre, frem for de andre med noget forlod endoch af Løsøret at beneficere, eller og nogen af de andre børn i een eller anden maade at forsiune, og ved sin sidste Villie sine middeler

... Eldste Broder; Mens hvor ...

... deele. Naar oc Faderen self nogen af Cadetterne it sær Frj-Herskab forskafter, eller oc de sig ved deris egen flid oc Vindskibelighed saa meget Gods i Vore Riger forhverve kunde, som Vi for dennem til Frj-Herskab erigere ville, maa de oc da Fuldkommen Frj-Herrers Rang, Ære oc Værdighed i alle maade nyde.

## § 2.

... ved Testament eller oc anden Forskrivelsis maade, ...

... maade at betencke, og ...

imellem at deele, saavelsom og sin Effterleffverske med hæderlig og sømmelig Liffgeding at forsiune, skall det hannem og stande frit for, effter sin egen Villie og Velbehag herudi at handle, naar det ickun saa magis, at den Eldste Søn altid friherskabet ubeskaaren, eller og huor ingen friherskab er, i det ringeste den offven specificerede summa af hartkorn eller penge som før er meldt, beholder, uden saavit deraf till Liffgedinget udj friherrindens Enckesæde, for mangel af andet Jordegods og middel, huoraf sligt tages kunde, uforbigengelig behøffves og skal saadan hans sidste Villie, udi huilcken hand saaledis offver sin formue disponerer, i alle maader saa gyldig og byndig være, ligesom den af os i alle des ord, Puncter og clausuler kunde være confirmeret og fuldbyrdet, og af de andre børn, Arffvinger og sambtlige Vedkommende i alle maader ubrødeligen og uimodsigeligen holdis og effterkommis.

§ 3.

Friherreerne maa haffve Jus Patronatus og birckerrettighed ved deris friherskaber, saavit vi sielf dertill kunde være berettigede, og skall en friherre niude Jus patronatus baade till det kircke Sogn, som friherrens Residentz i ligger, saavelsom ogsaa till de andre Kircke Sogner, i huilcke i det ringeste den halffve part af Decimantibus ligger till friherskabet.

... samtlige Descendenter i alle maader ...

§ 3.

Frj-Herrerne maa om deris Børns Værgemaal saadan Anordning giøre, saasom de det for deris Børn best og Gafnligst eragte, saavit det icke strider imod nogen af disse Articuler.

§ 4.

... til Frj-Herskabet, oc udi de Sogner hvor Herligheden aff Leding oc Foering ligger til Frj-Herskabet, der hører oc Jus patronatus oc Bircke-



Rettigheden med, til samme Frj-Herskab, oc skal her udi Erectionen af de yngre Frj-Herskaber icke præjudicere de Ældre, som tilforn dertil Erigerede ere. Vi haver oc allernaadigst bevilget, at fra de i saa maader af Frj-Herrerne self udi deris Frj-Herskaber satte Bircke Fogder, deris Dom skal ingen appellation, uden Immediate til Voris Høyeste Ræt skee, ey paa tvilende at Frj-Herrerne jo Rætten med dygtige Betiente oc oprigtige Bircke-Fogder forsvarligen forsiuner.

§ 4.

Friherskabet med all des underliggende gods skall og være fri for Creditorers anstrengelse og Rettens forfølgning i saa maader, at i huad giæld till andre end till os sielf en friherre bort skyldig være kunde, skall saadan hans friherskab dog icke med arrest eller Pandtsetning maa besveres, langt mindre i betaling for giæld udleggis, heller abalieneris, og afhendis uden de udi Successionen medinteresserede deris Videnskab, og derpaa forhverffvede sær kongelig Bevilgning, ey heller uden ved Crimen læsæ Majestatis forbrydis, som da alligevel igien till en anden linie som dog er af primi acquirentis og feudatary Egte descendenter, confereres skall, mens helles skall alt friherskabet heelt og ubeskaaret forbliffve, hos hans LiffsArffvinger og Egte descendenter af Mandelige og Qvindelige linier fra Eldste till Eldste, saa lenge nogen af dennem till er, og effter deris dødelige Afgang, cmsider hiemfalde till os og Voris kongelige ArffveSuccessorer i Regieringen, og naar saa et friherskab till Qvindelinien falder, eller og det forbe:te friherren i den sted tilkommende præcipuum af den offven specificerede summa af hartkorn el-

§ 5.

... i hvad Giæld een Frj-Herre til nogen anden end til Os self kunde Skyldig være, ...

... alligevel til een anden Linie ...

... forbemelte Frj-Herlig Præcipuum af dend oven specificerede summa ...

ler Penge som før er meldt, till den Eldste Datter for mangel af Sønner falder, skall den med huilcken hun sig giffter, om hand icke sielf er en friherre, først effter allerunderdaanigst hos os gjorde Ansøgning om Voris allernaadigste approbation og bevilgning, ved voris aabet breff og Patent udi friherrestanden ophøyes, førend hand eller hans Egte descendenter samme friherreskab eller i den sted hannem tilkommende præcipuum sambt titul deraf og rang niude skulle og naar i saa maader friherreskabet falder paa Qvindelinien, da

skall den som en friherres daatter med friherreskabet bekommer, om hand icke sielf er friherre eller friherreskab possiderer, føre den Slegts navn og Vaaben, som er første begynder af det hannem i saa maade ved gifftermaal tilkommende friherreskab, mens huis hand sielf er friherre, og haffver et friherreskab, og i saa maade till en Person faldt tvende friherreskaber, da maa hand den paa tvende sine Arfvinger og Egte descendenter igien huer med sit eget sært navn af fæderne og Møderne deele.

#### § 5.

Og saasom vi udi nestforegaaende articel allernaadigst haffver bevilget, at det gods som nogen under friherreskabets titel af os till Lehn annammede icke skulde med arrest besveres, Pantsettis, i gields betaling udleggis, eller i andre maade uden Voris sær-

... er Frj-Herre, først af Os ved Voris Obet Bref oc Patent udi Frj-Herrestanden ophøyes, førend hand Frj-Herrers Rang oc Titul nyde maa, hvilcket da efter Allerunderdanigste gjorde Ansøgning Vi eller Voris Kongl: Arve-Successores udi Regieringen icke Veigre Ville, med mindre paa samme Person ellers noget skulle falde at sige, for hvilcket hand slig Ære og dignitet U-værdig skulle kunde eragtis; Oc naar i saa maader Frj-Herskabet falder paa Qvinde Linien, da (eftersom det Frj-Herlig Vaaben icke nedleggis, saalenge nogen af Frj-Herrens ægte Descendenter af Mand eller Qvindelige Linier til overs er) skal dend ...

... self er af Herrestand, føre ...

... Frj-Herskaber, da skal hand begge Slegters oc Frj-Herskabers Navn, Vaaben oc Titul føre; Oc maa hand Nafnet oc Frj-Herskaberne paa tvende sine Eldste Ægte Sønner, eller Døttre (naar ingen Sønner er) igien hver med sit eget sær Navn af Fæderne oc Møderne deele, dog Vaabene Conjungeret blive.

#### § 6.

delis Samtycke og bevilgning som før er meldt, abalieneris, saa haffver vi og ydermeere allernaadigst bevilget, at ingen friherre som paa saadant sit af os till Lehn annammede friherskab residerer, maa saalenge hand der forbliffver paa sin Person for nogen giæld af sine Creditorer arresteris, med mindre hand tillforn dette privilegio ved sin sær forskriffvelse og udgifne handskrifft ekspresse renuntieret haffver.

§ 6.

Naar og en friherre noget gods af os under friherskabstitel till Lehn holder, da om end skjønt hand nogen forseelse, som paa liffvit straffis burde, begangen hafde, maa ham samme sted till retraite i steden for fengsel forundes, saa at hand dog der till Sagens uddrag bliffver tilstede og af fornøden Vagt bevares, undertagende Crimen læsæ Majestatis naar hand derfor beskyldes.

§ 7.

... bevilget, at ingen Frj-Herre som noget af Os i saa maade til Lehn immediate Herrørende Frj-Herskab eyer og haver, maa for nogen Giæld paa sin Person, af sine Creditorer Arresteris ...

... haver, dog skal ingen Herrestands Person, i hvor streng Forskrivelse eller Forpligt hand nogen sinde kand fra sig givet have, paa sin Ære, gode Nafn og Lempe, for nogen Giælds Sag maa dømmis.

§ 7.

§ 8.

Vi have oc, udi henseende til dend Depense oc omkostning som Frj-Herrerne til deris Stand at føre, Os oc Voris Hof til støre Lustre, dagligen forsaarsagis at gjøre, foruden at melde om dend Allerunderdanigste devotion som de end derudi haver ladet see, frivilligen deris allodial Gods til feudal at gjøre, oc Os oc Voris Kongel: Arve-Successorer udi Regieringen til Lehn at opdrage, hvilcke Vi derfor, som sær af Voris Kongel: Crone immediate dependende Lehns stycker Considerere, Allernaadigst bevilget, at naar it Gods af Os eller Voris Kongel: Arve-Suc-

Den gaard udj friherskabet som en friherre for sin rette hoffvedgaard holder og derforuden et hundrede tønder hartkorn udi nestomliggende bøndergods skall være for ald Contribution Printzessenstyr undtagen forskaanet.

cessorer udi Regieringen, til it Frj-Herskab er Erigerit, oc af Os i saa maade nogen til Lehn confereret, skal dend Gaard udi saadant Frj-Herskab, som een Frj-Herre for sin Rætte Frj-Herlig Residentz oc Hovet-gaard holder, oc des Grund oc Eyendom, samt derforuden . . .

. . . Contribution oc paaleg, hvad Nafn det oc have kand, Princessin styr undtagen, aldeles fri oc forskaanet. Oc skal af samme Frj-herlige Residentzer oc Hovet-Gaarder, saavelsom ellers af Frj-Herrernis andre Hovet-Gaarde, over alt deris Allo-dial-Gods, hvilcke dog ogsaa for ald Contribution oc paaleg (Princessin Styr oc Ross-Tienisten undtagen) fri være skal, oc hvis Eyendom under de Frj-Herlig Residentzer oc Hovet-Gaardes Taxt er begreben oc lagt, naar Godset til Frj-Herskab erigeris, aldeelis ingen Tiende givis.

#### § 9.

Deris Bønder oc Tienere udi Frj-Herskabet, maa oc være fri for Sandmænds-Toug, Oldengang, Marcke-Rebninger oc deslige Sedvanlige besværinger, saavit fremmedis oc icke Voris egne Bønders oc Tieneris Tvi-stigheder vedkommer.

#### § 10.

De, under Frj-Herskabet liggende bønder, skulle være forskaanede for alle Reiser, som dennem af Voris Amtmænd kunde paabydis.

#### § 11.

Jagten af alle slags Vildt nyder Frj-Herrerne over alt udi deris Frj-Herskabers District, omendskiønt Godset tilsammen, eller oc noget der af tilforn af Voris Elskel: Kiere Hr. Fader Sal: oc Høyloflig Ihukommelse, eller af Os self, med Jagtens Reservation kand være afhændt, med

saa skiel, i det Ringeste dend halve Deel af Sognet paa hver Stæd hvor de samme Herlighed agter at nyde, under Frj-Herskabet ligger.

§ 12.

Hvad Udskrifninger som udi Frj-Herskabets District skal skee, maa oc skal af Frj-Herrerne self forrettis; Oc haver Vi allernaadigst bevilget, at af de næste til dend Frj-Herlig Residentz oc Hovet-Gaard liggende Bønder oc Tienere, fem af deris Udskrefne Knegte, maa for Voris Arbejde ved Fæstningerne, udi Freds Tid, være forskaanede, dog skal Frj-Herrerne pligtig være, dygtige Knegte, saa mange som dem vedkommer, altid færdig at forskaaffe, oc udi god Beredskab at holde, samt paa Mynsterpladsen oc naar de ellers Exerceris skal, baade de om Freds Tjd for Arbejde forskaanede, samt de andre saavit dem tilkommer, naar paabydis, at fremstille.

§ 13.

Frj-Herrerne skal følge den Rættighed som er lagt til Broernis paa Landet, Vedligeholdelse, saavit Broerne enten gandske eller een Deel deraf, paa deris Frj-Herskabers Grund ligger, hvor imod de dennem forsvarligen, oc uden nogens Paaanck oc Klagemaal, skal anlegge oc underholde.

§ 14.

Ingen Amtmænd eller Amtskrivere skal herefter befatte sig med Frj-Herrernis Frj-Herskaber, dog at de selfver udi rætte Tjde lader erlegge de Paabudne Contributioner, oc deris Parter af offentlige Lande-Veye vedligeholder.

§ 15.

Frj-Herrerne maa nyde Hals oc Haand

over alle deris Bønder oc Tienere saavit deris Gods sig strecker, ey Paa-  
tvilende de jo andre til Lovs oc Ræt-  
tis Haandthævelse, med deris Exem-  
pel foregaar.

§ 16.

Enddog at alle Forstrande Os tilhøre,  
saa have Vi dog Allernaadigst Frj-  
Herrerne bevilget over alt paa deris  
Goeds, icke alleene at nyde frj Fi-  
skerj, oc fordeel af alle slags Fiske,  
ved hvad Nafn de oc Næfnis kand,  
for deris egen Grund, men end ocsaa  
ald Vrag som for bemelte deris egne  
Grunde, saavit de sig strecker, Stran-  
de kunde, dog at der med efter Søb-  
rættens forholdis.

§ 8.

Huad Gods som for et friherskab  
holdes maa, skall først af os till et  
friherskab erigeris og ophøyes, og udi  
Patentet specificeris huad Jordegods  
under samme friherskabs district lige  
ge og høre skall, og da som et lehn  
friherren conferes, huilcket saa af  
hans Egte descendenter effter den  
maade som udi Lehnbreffvit og In-  
vestituren da formeldes, fra Eldste  
og till Eldste arffves, foruden videre  
Confirmation ved Lehnsherres eller  
Lehnsmands forandring at søge.

§ 9.

Skall og enhuer stande frit for, sit  
friherskab at forøge og formeere, og  
derunder meere gods at legge, som  
da derunder med samme Lehns og  
anden rettighed forbliffve skall, og  
af hans Effterkommere ey i nogen  
maade formindskes eller derfra skil-  
les maa.

§ 10.

Hvem Vi sielf noget friherskab skien-  
cker, skulde det niude med alle de  
friherrenne forundte friheder og be-  
naadinger, og arffves enten paa Man-

§ 17.

Hvad ellers af Frj-Herrernis Goeds  
for it Frj-Herskab holdis maa, skal  
først af Os eller Voris Kongel: Arf-  
Successorer udi Regieringen til it  
Frj-Herskab erigeris oc ophøyes, oc  
ved it Patent, som it Lehn, Frj-Her-  
ren Confereris, hvilcket saa . . .

. . . eller Lehnshavers Forandring . . .

§ 18.

§ 19.

lige linier allene, eller paa Mand og Qvindelinier tillige effter deris forlehningsbreffves og Investiturs formelding.

§ 11.

Friherrer skulle icke i Sager dennem og deris Eldste Sønner saauelsom deris andre Børn, som icke fra deris fader udskifftede ere angaaende for nogen underrett dømmis, mens immediate for Voris Høyeste rett instefnes, dog udi de Sager huor først nogen anden opliusning udskreffvedes, ville vi dem Commissarier forunde; mens dersom de ere i nogen militar employ enten til Lands eller Vands, da skall for huis militaire forseelse af dennem begaaes kunde, for Krigs eller Admiralitets Retten effter Sagens beskaffenhed dømmes.

§ 12.

Vi ville og sær omhyggelighed og omsorg allernaadigst drage for friherrerne og deris huss, saa at huis faderen ved døden affalder, og icke i sit leffvendis liffve deroffver tillforne disponered haffver, deris børn da med sømmelig, proportionerlig og os vel anstendig gifftermaal sambt fornøden formynderskab naar behøves, vorder forsiunet.

§ 13.

Friherrerne maa i steden for hielmen som helles sædvanligen offver Adelige Vaaben føres, haffve og bruge offver deris Vaaben og Skiold saauelsom Chifre, een Aaaben Krone, effter hosteignede Afritzning.

§ 20.

Frj-Herrerne skulle icke for nogen Under-Ræt dømmis.

Mens immediate for Voris Høyeste Ræt indstefnes, . . .

§ 21.

Som Vi oc Frj-Herrerne med sær Naade ansee, oc dennem derfor oc deris Stand med slige Herligheder Benaadet haver, saa ville Vj oc Os, deris oc deris Husis Conservation med sær Naade angelegen være lade, oc særdelis omsorg oc Omhyggelighed for deris Efterlatte Umyndige Børn drage, om ingen sig dennem tilbørlig skulle antage ville.

§ 22.

Frj-Herrerne oc ellers ingen anden, maa i Stæden for . . .  
. . . føris, naar de deris Vaaben uden Hielmer føre, have oc bruge . . .

. . . afritzning. Naar Vi oc een Frj-Herre paa sit Skiold oc Vaaben Hielm give, skal samme Hielm til forskiel paa andre adelige Hielmer, være een aaben med syv Traller oplugt oc lige Forestaaende Hielm, saaledis som dend herhos afritzet findis. Paa hvilken maade ingen anden, uden de oc

deris Descendenter, skal tilladt være at føre hvis Hielme nogen ellers at føre, berettiget være kunde.

§ 14.

Huad friherrernes og friherrindernes rang angaar, skall dermed effter rangens Anordning forholdes, naar friherrerne helles er kommen till deris myndige Aar, og tager Cadetterne deris rang offver andre Adel som icke charger betiene som dennem høyere rang giffve kunde.

§ 15.

Friherrerne og friherinderne skal af Voris Cantzelie giffves titel af høyædle og velbaarne.

§ 23.

... myndige Aaar, hvor udi da Vi især ville udi Consideration at skulle tagis, de oc deris familier som Immediate af Os til Lehn dependerende Frj-Herskaber her udi Rigerne eyer oc haver, saa at icke alleene dend Eldste Søn, eller Daatter naar icke Søn er, nyder forbemelte Rang. Men saadanne Voris Frj-Herrers Cadetter Sønner oc Døttre, end oc saa skulle nyde een Considerabel Rang blant Vore fornemme Officianter over andre Adel oc deris Døttre om de end icke saa lige med Herrestands Personer gifte ere, beholde samme Rang.

§ 24.

Frj-Herrerne oc Frj-Herinderne, oc ingen anden, skal oc maa givis af Voris Cancellier titel af Velbaarne, dennem ocsaa, oc ellers ingen anden, uden de af Herrestanden ere, maa givis titel af Herrer til hvis allodial Goeds de ellers, foruden deris Lehn Frj-Herskaber besidde kunde, og sig ellers tilskrive ville.

§ 25.

Vi haver oc Allernaadigst bevilget, at Voris Frj-Herrer oc Frj-Herinder oc ellers ingen anden, uden de som Herrstands Persohner ere, maa bruge Rødt Vox til at forseigle med, hvad heller det obne eller lugte Breve ere, Passer, Contracter eller deslige, oc ellers udi alle Skrifter oc Instrumenter, som de deris Zigneter oc Vaaben under oc foresette eller trycke ville.



§ 26.

De Monumenter oc Begravelse Stæder, som een Frj-Herre her udi Voris Kongl: Residentz Stad Kiøbenhafn eller anden steds, Arvelig tilhøre kand, skal ved familien U-adskillelig fra Eldste til Eldste Arveligen forblive, oc icke, under hvad prætext det oc være kand, der fra afhændis, om endskiønt dend Frj-Herlig Stamme paa Fæderne oc Møderne gandske var uddød. Mens baade saadanne Graver oc Leyestæder, saa oc hvis Monumenter de derover haver kundet lade sætte, dennem oc deris Huus til een ævig Amindelse, af Efterkommerne U-rørt forblive.

§ 27.

Som Vj oc denne af Os, ey uden vigtige Aarsager, til Voris Kongl: Arvehusis Ziir oc Tieniste, af Voris absolute Souveraine Kongl: Magt oc Myndighed Introducerede Frj-Herlig Stand ved disse dend nu forundte Frj-Heder, Privilegier oc Benaadinger, Voris oc Voris Kongel: Arve-Successorers udi Regieringen absolutum Dominium oc Souverainitet i alle maader U-forkrenket, Allernaadigst ville have mainteneret oc erholdet. Saa sætte Vi her Hundrede Marck lødig Gulds Straf, for alle dem som Frj-Herrerne oc deris efterkommere til ævig Tid, skulle sig understaa, imod nogen af Ovenskrefne dennem nu forundte Privilegier at for u-rætte, for ulempe, eller nogen indpas eller præjuditz at giøre; hvilke Hundrede Lødige Marck Guld, til Voris Fisco skal være forbrudt, oc af Voris General Fiscal eller hvem herefter Fiscal-Væsenet anbetroet være kunde, Tilbørligen paatalis. Forbydendis alle oc een hver . . .

Thi forbiuder vi alle og en huer herimod effter som forskreffvit staar at hindre eller i nogen maade forfang at giøre, under Voris hyldest og naade. Giffvet paa Vort Slott Kjøbenhavn den 25 May Aar effter Christi fødsell 1671 Voris Regierings andet.

I den følgende redegørelse for ændringerne i den nye udgave af privilegierne opdeles disse i to grupper: 1) Ændringer af privilegiernes indhold og 2) Ændringer af privilegiernes udformning.

### *Ændringer af privilegiernes indhold.*

Mest overskuelig vil det være først at gennemgå de ændringer, der var fælles for greve- og friherreprivilegierne.

Nye privilegier, der blev givet både grever og friherrer var: Hals- og håndsret over deres bønder og tjenere (gr. § 17, fr. § 15), strandret med fiske- og vragnet (gr. § 18, fr. § 16), ret til at anvende rødt forseglingsvoks (gr. § 28, fr. § 25), evig bevarelse af de grevelige og friherrelige begravelsessteder selv efter linjernes uddøen (gr. § 30, fr. § 26) og fastsættelse af bødestraf på henholdsvis 200 og 100 mark guld for at forulempe greverne og friherrerne i deres privilegier (gr. § 31, fr. § 27). Dertil kom følgende udvidelser af privilegierne af 1671: Ret for grevernes og friherrernes yngre sønner til at oprette nye grevskaber og friherskaber, når de havde samlet tilstrækkeligt hartkorn (gr. § 2, fr. § 1), bestemmelserne om at patronats- og birkeret også hørte til greve- og friherskabet i de sogne, hvor herligheden af leding og føring lå til lenet, og at der fra de grevelige og friherrelige birketing var direkte appel til højesteret (gr. § 5, fr. § 4), og bestemmelse om at våbnene skulle forblive conjungeret efter at to sammenlagte len var blevet delt (gr. § 6, fr. § 5); for både grever og friherrer bortfaldt nu den tidligere indskrænkning om, at frihed for gældsarrest kun gjaldt, når lensindehaveren opholdt sig på lenet, og privilegiet udvidedes endvidere med bestemmelsen om, at ingen herrestands person, hvor streng forskrivelse han end havde givet fra sig, måtte dømmes på sin ære i nogen gælds sag (gr. § 7, fr. § 6). Til privilegiet om skattefrihed for hovedgårdstaksten og for henholdsvis 300 og 100 tdr. hartkorn bøndergods føjedes skattefrihed for grevernes og friherrernes allodiale hovedgårde, prinsessestyr og rostjeneste undtaget, og tiendefrihed for feudale hovedgårde (gr. § 9, fr. § 8).<sup>8</sup> En mindre ændring forekom i bestemmelserne om oprettelsen af len, idet de oprindelige privilegiers krav om specifikation af levet forsvandt i de reviderede privilegier. En specifikation, der viste, at ansøgeren var i besiddelse af det krævede antal hartkorn, har dog naturligvis fortsat været nødvendig, så den ændrede formulering kan

8. Feudalgods: det der hører under lenet, allodialgods, det privatejede gods. Svend Aage Hansen: *Adelsvældens Grundlag* (1964) s. 208 angiver, at greverne i 1680 ialt havde 20 feudale og 10 allodiale hovedgårde, friherrerne 12 feudale og 16 allodiale hovedgårde.

ikke anses for en reel ændring (gr. § 19, fr. § 17). For både grever og friherrer gjaldt det, at kongens tidligere løfte om at sørge for umyndige børns formynderskab og giftermål ændredes til det mere omfattende, men samtidig mere vagt formulerede løfte, at kongen ville drage særdeles omsorg for disse (gr. § 24, fr. § 21). Til bestemmelserne om grevernes og friherrernes kroner føjedes regler for hjelme på skjold og våben (gr. § 25, fr. § 22), og med hensyn til grevernes og friherrernes rang skete der med anden udgave den udvidelse, at deres døtre skulle beholde deres rang, selv om de giftede sig med ikke-adelige (gr. § 26, fr. § 23). For både grever og friherrer udvidedes privilegiet angående titulaturen til, at kun de måtte gives titel af herrer til det allodiale gods, de ejede udover lensgodset (gr. § 29, fr. § 24).

Udover de privilegier, der var fælles for grever og friherrer, var der også privilegier, der kun blev givet til en af grupperne. For grevernes vedkommende var der kun tale om få. De eneste nye privilegier, som tilstodes greverne alene, var retten til minedrift på grevskabets område (gr. § 15), og retten til at ordne deres begravelser efter behag (gr. § 30). Grevernes privilegium på at have amtsøvrighed over godset ændredes således, at det utvetydigt fremgik, at amtsøvrigheden omfattede såvel det feudale som det allodiale godt (gr. § 16). Grevernes gårdsret udvidedes til også at gælde deres allodiale hovedgårde (gr. § 22). Endelig bestemtes det, at kun grevedøtre måtte gives titlen »Frøken« (gr. § 29).

Friherrernes privilegier undergik langt større forandringer end grevernes. De fik følgende nye privilegier: Friherrerne måtte ordne deres børns værgemål efter behag, når det ikke stred mod privilegierne (fr. § 3), friherrernes bønder skulle være fri for sandemændstog og lignende (fr. § 9), og fri for rejser påbudt af amtmanden (fr. § 10), friherrerne havde jagtret i de sogne, hvor mindst halvdelen lå til friherskabet, også selv om området af kongen var afhændet med jagtens reservation (fr. § 11), friherrerne skulle selv foretage soldaterudskrivningen fra friherskabet, og 5 af soldaterne måtte i fredstid være fritaget for fæstningsarbejde (fr. § 12), friherrerne skulle have den indtægt, der var lagt til friherskabernes broers vedligeholdelse mod at anlægge og vedligeholde den (fr. § 13), friherrerne skulle have amtsøvrigheden over friherskaberne, så længe de rettidigt erlagde de påbudte kontributioner og vedligeholdt deres del af de offentlige landeveje (fr. § 14). Rangprivilegiet udvidedes med, at friherrernes børn skulle nyde en betydelig rang blandt de fornemme betjente over

anden adel (fr. § 23). I privilegiet vedrørende titulaturen blev der undtagelsesvis foretaget en indskrænkning i en tidligere rettighed. Friherrerne skulle nu kun tituleres med »Velbårne«, mens »Høyædle« faldt bort (fr. § 14).

Der synes altså at være tale om en betydelig udvidelse af antallet af privilegier og disses omfang; en lang række blev givet til både grever og friherrer, nogle få yderligere til greverne alene, betydeligt flere til friherrerne alene. Men billedet er ikke helt så enkelt, thi for at kunne vurdere rækkevidden af de forbedringer, greverne og friherrerne opnåede, må man sammenholde deres privilegier med de privilegier, som den menige adel havde opnået efter enevælden.

#### *Forholdet til adelens privilegier.*

Da grevernes og friherrernes oprindelige privilegier udstedtes i maj 1671, forelå adelens privilegier af 24. juni 1661. De vigtigste privilegier, der hermed tilstodes adelen var følgende: Hals- og håndsrret (§ 1), birke- og patronatsret (§ 22 og 5), højesteret som værneting (§ 13), frihed, dog mod kaution, for fængsling ved anklager, en frihed, der ikke gjaldt i livs- og æressager (§ 14), jagt- og fiskeret (§ 4) og strand- og vragret (§ 18). Til disse kan føjes den bevarede tiendefrihed for adelige sædegårde og den i 1670 tilståede skattefrihed for adelige sædefrihed.<sup>9</sup> Disse adelige privilegier var automatisk inkluderet i grevernes og friherrernes privilegier, idet det i indledningen til privilegierne hed, at greverne/friherrerne udover de efterskrevne privilegier havde de privilegier, som adelen besad.

På trods af dette gentoges en del af adelens privilegier i greve- og friherreprivilegierne af 1671. Det skete med patronats- og birkeretten, men om den første gjaldt, at den i greve- og friherreprivilegierne fik en mere præcis udformning, og om dem begge, at det ville være forkert, hvis den nyskabte herrestand skulle henvises til adelens privilegier om patronats- og birkeret, da der for de sidste privilegiers vedkommende var indeholdt den betingelse, at disse rettigheder kun omfattede birker og patronater, som adelen fra »Arilds Tid« med rette havde erhvervet. Greverne og friherrerne slap dermed for påmindelsen til adelen om, at patronatsretten fortabtes, hvis kirkerne ikke blev forsvarligt vedligeholdt. Adelens skattefrihed for sædegårdene blev gentaget i greve- og friherreprivilegierne for den feudale hovedgårds vedkommende og udvidedes med skattefrihed for henholdsvis 300 og 100 tdr. hartkorn bøndergods. Adelens ret til i

9. RA, Sjællandske Registre, 24. juni 1661, Sjællandske Tegnelser, 23. juli 1670 nr. 510.

æres- og livssager at komme for højesteret blev gentaget for greverne og friherrerne, men med den udvidelse, at denne ret skulle gælde generelt, ikke blot i æres- og livssager. Greverne og friherrerne fik som adelen frihed for fængsling under anklage; for greverne og friherrerne blev kun majestætsforbrydelse undtaget, for adelen var alle livs- og æressager undtaget, og de blev i modsætning til adelen fritaget for at stille kaution. Forbrød adelen sit gods ved majestætsforbrydelse skulle dette tilfalde kronen, mens greverne og friherrerne i sådant tilfælde kunne lade lenet overgå til den nærmeste arveberettede. Adelen jagtret blev gentaget i grevernes privilegier, men uden forbeholdet med hensyn til de kongelige vildtbaner.

Gennemgangen af de første greve- og friherreprivilegiens forhold til de da foreliggende adelsprivilegier viser, at en række af adelens privilegier går igen i greve- og friherreprivilegierne, men at der i alle disse tilfælde er tale enten om udvidelser eller om nødvendige ændringer som for eksempel i privilegierne vedrørende birke- og patronatsretten.

Vender vi os derefter til næste udgave af greve- og friherreprivilegierne fra 1674, ser vi, at revisionen ikke skyldtes ændringer i adelens stilling, thi adelen havde 20. september 1671 — efter en ansøgning indsendt en måned efter greve- og friherreprivilegiernes udstedelse — fået konfirmeret de privilegier, der var blevet udstedt af Frederik III i 1661, dog med en tilføjelse om, at § 7 om adelens rang skulle reguleres efter rangforordningen af 25. maj 1671.<sup>10</sup> I den reviderede udgave af greve- og friherreprivilegierne hedder det stadig i indledningen, at greverne og friherrerne udover de efterskrevne privilegier havde adelens privilegier, og også i den reviderede udgave af greve- og friherreprivilegierne blev adelige privilegier medtaget, men mens det var karakteristisk for fremgangsmåden i 1671, at der i greve- og friherreprivilegierne kun medtoges adelige privilegier, der var blevet udvidet eller ændret, blev adelige privilegier nu medtaget i indholdsmæssig uændret form. Nogle af privilegierne synes også at få en ulogisk udformning. En gennemgang af følgende privilegier vil vise dette.

*Birkeret.* Adelen havde ifølge privilegierne af 1661 bevaret birkeretten over gammeladelige birker, og greverne og friherrerne fik med privilegierne af 1671 tilstået birkeret for det feudale område. For det allodiale område måtte adelens betingelser da gælde. En mærkelig konsekvens heraf måtte blive, at de af herrestanden, der kom fra

10. RA, Sjællandske Registre, 20. sept. 1671, nr. 327 med indlæg.

den gamle adel, havde birkeret for deres allodiale birker, mens de der optoges fra udenlandsk adel eller borgerstanden stilledes dårligere, idet de ikke havde birkeret på deres allodiale godser. Dette gik helt imod hensigten med oprettelsen af den nye stand, men den mulighed stod naturligvis kongemagten åben at tilstå de forfordelte af herrestanden birkeret. Nok så logisk havde det dog været at ordne dette problem ved i privilegierne at give herrestanden birkeret også for det allodiale område.

*Patronatsret.* Forholdene svarede her til forholdene vedrørende birkeretten.

*Hals- og håndsret.* Privilegiet blev givet adelen uden indskrænkninger i 1661, det medtoges ikke i 1671-udgaven af greve- og friherreprivilegierne, men måtte som adeligt privilegium være gældende for herrestanden. I 1674 medtoges hals- og håndsretten for både grever og friherrer, »saavit deris Gods sig strecker«. Der skete ikke herved nogen ændring af privilegiets indhold. Det forekommer overflødigt at medtage dette privilegium, da det allerede havde været gældende fra 1671.

*Strandret med fiske- og vrageret.* Privilegiet blev givet adelen i 1661, det blev ikke medtaget i greve- og friherreprivilegierne i 1671, men måtte som adeligt privilegium være gældende for herrestanden. I 1674 optoges privilegiet i både greve- og friherreprivilegierne uden ændring af indholdet. Privilegiet gjaldt »over alt deris Goeds«. At medtage dette privilegium forekommer overflødigt.

*Skattefrihed for sædegårde.* Skattefrihed for adelige sædegårde faldt bort med enevælden, og indførtes derfor ikke i adelprivilegierne af 1661. Ved forordning af 23. juli 1670 tilstod Christian V imidlertid skattefrihed for adelige sædegårde,<sup>11</sup> og i 1671 blev dette privilegium medtaget i greve- og friherreprivilegierne som gældende den feudale hovedgård med den udvidelse af privilegiet, at yderligere 300/100 tdr. hartkorn bøndergods fritoges for skat. De allodiale hovedgårde nævntes ikke, men skattefriheden måtte naturligvis gælde også for grevernes og friherrernes allodiale sædegårde, som den gjaldt for adelens sædegårde, ellers ville den af kongen skabte herrestand stilles ringere end den adel, den netop skulle hæves over. Ved revisionen af greve- og friherreprivilegierne i 1674 udvidedes skattefriheden til også at gælde de allodiale hovedgårde. En udvidelse der forekommer ret overflødig, da herrestanden allerede havde denne skattefrihed.

11. Gunnar Olsen: Hovedgård og bondegård, 1957, s. 111.

*Tiendefrihed for sædegårde.* Adelige sædegårde bevarede deres tiendefrihed efter 1660; dette privilegium blev ikke medtaget i greve- og friherreprivilegierne i 1671, men måtte naturligvis gælde også for grever og friherrer. I 1674-privilegierne anførtes tiendefrihed for de feudale hovedgårde. Der nævntes intet om de allodiale hovedgårde. Medtagelsen af dette privilegium virker overflødig, da privilegiet allerede var gældende, og mærkeligt forekommer det også, at tiendefriheden for de allodiale hovedgårde ikke blev medtaget i samme forbindelse.

Som det fremgår af ovenstående betød flere af de i 1674 nyoptagne privilegier ikke nogen forbedring, men blot en registrering af adelige privilegier, som herrestanden havde nydt godt af siden 1671. Det gjaldt hals- og håndretten, strandretten, fiske- og vragretten, skattefriheden for allodiale hovedgårde og tiendefriheden for feudale hovedgårde. Hvorfor medtoges de, når de allerede var gældende? Og hvorfor i 1674 og ikke i 1671?

Kan forklaringen være, at den der ændrede privilegierne fandt, at det var nedværdigende for greverne og friherrerne at skulle vende sig til adelens privilegier for at se, hvilke privilegier de var i besiddelse af? Imod denne antagelse taler, at der stadig var adelige privilegier, der forudsattes i greve- og friherreprivilegierne. Vigtigst var vel adelens ret til at handle omend med den indskrænkning, at den ikke måtte skade kongens og købstædernes rettigheder (ad. § 20), og i samme forbindelse kan nævnes adelens ret til at stalde øksne på eget og tjeneres gods (ad. § 19). Endvidere at adelen skulle have godtgjort udgifter til beordrede rejser (ad. § 10), at adelen ved krigstjeneste uden for landet skulle nyde løn som hvervede officerer (ad. § 12), og at adelen ved tilfangetagelse skulle løskøbes af kongen (ad. § 11). Disse privilegier måtte også være gældende for greverne og friherrerne, måske med undtagelse af § 10 og 12. Thi i indledningen til greve- og friherreprivilegierne hedder det, at det var grevernes og friherrernes pligt og skyldighed »baade inden saavel som uden Riget, sig stedze i Veris tjeneste ufortrøden lade bruge«. Det er dog tvivlsomt, om de skulle lade sig bruge uden godtgørelse. Havde det været tilfældet, kunne man have forventet, at denne byrde ville have været anført blandt begrundelserne for grevernes og friherrernes skattefrihed (1674 gr. § 9, fr. §8).

Medtagelsen af allerede gældende privilegier i 1674-revisionen bliver imidlertid både rimelig og forståelig, hvis man antager, at den der forestod revisionen regnedes med, at adelens privilegier stod over

for en indskrænkning. Skulle disse privilegier bevares for greverne og friherreerne måtte de medtages i greve- og friherreprivilegierne, selv om det på daværende tidspunkt ville forekomme overflødig.

Hvis man antager, at der allerede i 1671 ved udarbejdelsen af de første greve- og friherreprivilegier var planer om at indskrænke adelens birke- og patronatsret, forsvinder den mærkelige inkonsekvens, der fandtes i grevernes og friherrenes privilegier om birke- og patronatsret. Bortfaldt de adelige birke- og patronatsretsprivilegier blev herrestanden, uanset hvorfra den var rekrutteret, stillet ens med birke- og patronatsret inden for grev- og friherskaber, men uden disse rettigheder på det allodiale gods.

Nøje knyttet til birkeretten var hals- og håndsretten. Problemet er, om herrestanden i 1674 fik tilstået denne ret for feudalgodset alene eller for både feudal- og allodialgodset. Udtrykket »saavit deris Gods sig strecker« er så vagt, at det synes at lade begge muligheder stå åbne. Fortolker man udtrykket som gældende såvel feudalt som allodialt gods, kunne det opfattes som en kodificering af de faktisk gældende forhold, hvor herrestanden automatisk nød de samme rettigheder som adelen. Men det bevirkede, at den del af herrestanden, som kom fra borgerstanden og den udenlandske adel, fik hals- og håndsret i områder, hvor de ikke havde birkeret. Dette misforhold kunne naturligvis ændres ved kongelig gunst, men det havde været rimeligere at udforme privilegierne, så problemet ikke opstod. Fortolker man udtrykket som kun gældende det feudale gods, kommer privilegiet om hals- og håndsret til at stå i et logisk forhold til privilegiet om birkeretten, men kun under forudsætning af, at det adelige privilegium om hals- og håndsret skulle bortfalde. Var det uklare udtryk »saavit deris Gods sig strecker« valgt netop fordi det kunne dække såvel den situation, der var i 1674, som den situation, der ville opstå, hvis adelens hals- og håndsret bortfaldt eller blev væsentligt indskrænket?

Det faktum at 1674-privilegierne anførte skattefrihed for de allodiale hovedgårde kan ligeledes ses som et tegn på, at skattefriheden for hovedgårdene stod foran en indskrænkning, og at kongen ønskede at bevare privilegiet for herrestanden også for dens allodiale hovedgårde, og på samme måde kan medtagelsen af tientefrihed for den feudale hovedgård tolkes som et tegn på, at tiendefriheden for hovedgårde skulle indskrænkes.

Dette forsøg på at udrede forholdet mellem adelens og herrestandens privilegier er baseret på den antagelse, at disse privilegier var



konsekvent og logisk formuleret. De forskellige stænders privilegier var en del af rigets grundlæggende love, og det må være rimeligt at gå ud fra, at de ikke havde karakter af dårligt gennemtænkt hastværksarbejde. Det er i hvert fald uantageligt, at det skulle være tilfældet med 2. udgave af greve- og friherreprivilegierne, der ikke som 1. udgave havde en tidsfrist, inden for hvilken arbejdet skulle være færdigt. Er revisionen sket i 1674, er det sandsynligt, at den er foretaget af Griffenheld eller under hans ledelse, thi forholdet til adelen havde i høj grad den borgerligt fødte almægtige rigskanslers interesse. Og netop Griffenfeld er på grundlag af sit arbejde med Kongeloven blevet fremhævet for »... den Konsekvens, hvormed Tankerne er gennemførte, og den Klarhed, hvormed de fremsættes...«<sup>12</sup> Det forekommer usandsynligt, at han skulle have foretaget en på visse områder meningsløs revision af herrestændens privilegier.

Udviklingen af 1674 bekræfter ganske vist ikke den fremsatte hypotese om, at der skulle være planer om at indskrænke adelens rettigheder. Danske Lov, der approberedes af Christian V i begyndelsen af 1682, fratog adelen en stor del af dens særrettigheder inden for strafferetten, processen og privatretten, men den bevarede birke- og patronatsretten og hals- og håndsretten, de privilegier der netop skulle være i fare.<sup>13</sup> Tiendefriheden blev heller ikke rørt, men skattefriheden for sædegårdene indskrænkedes i 1682 til kun at gælde de sædegårde, der inden for 2 mils omkreds havde 200 tdr. hartkorn bøndergods.

At der således kun skete indskrænkninger i et enkelt af de nævnte privilegier, omstøder dog ikke nødvendigvis den fremsatte hypotese. Forskellige faktorer kan have hindret planens gennemførelse, som for eksempel at der i 1676 skete en afgørende ændring inden for kongens nærmeste kreds af rådgivere, idet Griffenfeld fjernedes fra enhver indflydelse.

#### *Forbedringer i de nye privilegier.*

Det er nu muligt at vurdere, hvilke reelle forbedringer de nye greve- og friherreprivilegier gav herrestanden.

Det vigtigste af de privilegier, der var fælles for grever og friherrer, var retten til direkte appel fra birketingene til højesteret, de adelige birketing havde kun appel til landstingene. Dernæst frihed for

12. Poul Johs. Jørgensen: Dansk Retshistorie, 1947, s. 147.

13. Poul Johs. Jørgensen: Dansk Retshistorie, 1947, s. 155, 158. Gunnar Olsen: Hovedgård og bondegård, 1957, s. 114, Danske Lov 2-23-3.

at dømmes »paa sin Ære« i gældssager, og at friheden for gældsarrest nu gjaldt uden indskrænkninger. Dertil kom eneretten på at anvende rødt forseglingsvoks og mindre forbedringer vedrørende rangen og titulaturen.

For grevernes vedkommende var retten til bjergværksdrift af betydning, i hvert fald for de to grever, der besad norske grevskaber: Peder Griffenfeld og Ulrik Frederik Gyldenløve. Endvidere blev grevernes gårdsret udvidet til også at omfatte de allodiale hovedgårde, og grevernes amtsøvrighed præciseredes til at omfatte både feudal- og allodialgodset.

Friherrerne alene fik følgende privilegier: De fik ret til at ordne deres børns værgemål, når det ikke stred mod privilegierne, deres bønder blev fri for sandemændstog og fri for rejser påbudt af amtmanden. Friherrerne fik uindskrænket jagtret inden for friherskabet og ret til selv at udskrive soldater fra friherskabet, 5 soldater fritoges for fæstningsarbejde i fredstid; friherrerne fik endvidere den indtægt, der var lagt til broernes vedligeholdelse, de fik amtsøvrighed over friherskabet, men i modsætning til greverne ikke over det allodiale gods, og friherrernes børns rang forbedredes. Alle disse nye rettigheder var privilegier, som greverne havde haft siden 1671, og bortset fra amtsøvrigheden hørte ingen af dem til de særligt betydningsfulde, men de bevirkede dog, at friherrernes privilegier i højere grad blev bragt op på niveau med grevernes.

Hensigten med at forbedre greve- og friherreprivilegierne få år efter de var udstedte må have været at gøre optagelse i herrestanden mere tillokkende. Christian V må have anset det for utilstrækkeligt, at der indtil udgangen af 1674 var optaget 13 grever, hvoraf 6 havde oprettet grevskaber, og 10 friherrer, hvoraf 7 havde oprettet friherskaber. Det er bemærkelsesværdigt, at der var forholdsvis få friherrer, når man tager i betragtning, at der kun krævedes 1000 tdr. hartkorn til et friherskab, men 2500 tdr. hartkorn til at grevskab. Den særlige forbedring af friherreprivilegierne skulle sikkert bidrage til at rette dette misforhold.

#### *Ændringer af privilegiernes udformning.*

Udover de ændringer, der betød en ændring i privilegiernes indhold, blev der også foretaget rettelser af stilistisk uheldige eller upræcist formulerede udtryk. Der er ikke mange af de to kategorier, og her skal kun fremdrages nogle få eksempler. I grevernes § 4 »Greverne maa om deris Børns Vergemaal saadan Anordning gjøre, saa-

som de det effter deris død for deris Børn, best . . . eragter« er den lidt uheldige vending »effter deris død« blevet udeladt ved revisionen; i grevernes § 6 og friherrernes § 4 er slutningens oprindelige »da maa hand dem paa tvende sine Arffvinger og Egte descendent . . . deele« blevet præciseret på følgende måde »og maa hand Nafnet og Grevskaberne (Frj-Herskaberne) paa tvende sine ældste Egte Sønner, eller Døttre naar ingen Sønner er, . . . deele«, og endelig er i grevernes § 17 og friherrernes § 8 udtrykket »Lehnsmand« rettet til »Lehns haver«, måske fordi det første udtryk mindede for meget om begreber fra før enevælden.

Mere interessante end disse ændringer af sproglig karakter er den type ændringer, der er af begrundende eller formanende art. I grevernes § 2 og friherrernes § 1 tales nu om de grevelige og friherrelige børns »Flid og Vindskibelighed«, og i grevernes § 5 og friherrernes § 3 føjes følgende formaning til birkeretten »ey paa tvilende, at Greverne (Friherrerne) jo Rætten med dygtige Betiente oc oprigtige Bircke-Dommere forsvarligen forsiuner«, og i grevernes § 6, friherrernes § 5 er indføjet en betingelse med hensyn til ophøjelsen af en grevedatters eventuelle ikke adelige tilkommende: »med mindre på samme Person ellers noget skulde falde at sige, for hvilcket hand slig Ære oc Dignitet u-værdig skulle kunde agtis«.

Den mest iøjnefaldende tilføjelse af denne art er dog den nye begrundende indledning til privilegiet om skattefrihed for hovedgården og 300/100 tdr. hartkorn bøndergods (gr. § 9, fr. § 8). Havde der været rejst kritik af herrestandens skattebegunstigelse, siden man tilføjede en begrundelse for privilegiet 3 år efter det var givet? Den enevældige konge kunne dog nok sidde en sådan kritik overhørig. Mon der ikke snarere er tale om en belæring om, at begunstigelser var et gode, der nok opnåedes ved kongelig nåde, men hvortil der også svarede modydelse. Greverne og friherrerne opnåede skattelettelse, fordi de dagligt havde store udgifter til at føre deres stand »Os oc Voris Hof til støre Lustre«,<sup>14</sup> og fordi de frivilligt havde gjort deres allodialgods til feudalgods, hvilket indebar, at det var underkastet kongens kontrol og ved den grevelige friherrelige slægts uddøen hjemfalden til kongen. Man mærker Griffenfelds ønske om, at alle undersætter hver på deres måde skulle tjene kongemagten.

Sammenfattende kan man sige, at revisionen af greve- og friherre-

14. Måske lå heri en påmindelse til herrestanden om, at »Lustren« ikke strålede tilstrækkeligt, en sådan klage fremførtes i hvert fald i 1703 af lenssekretær Niels Slange (RA, Pergamentsamlingen C 5b, nr. 6 c).

privilegierne i 1674 yderligere — om end ikke i afgørende grad — hævede herrestanden op over den menige adel. Hensigten hermed må have været at fremme tilgangen til herrestanden, og dette må ses som revisionens hovedformål. Tilbage står spørgsmålet, om man i denne revision også kan se spor af planer, der sigtede mod at indskrænke den menige adels privilegier. Bevises kan en sådan antagelse ikke, men ellers uforklarlige inkonsekvenser i flere privilegiers udformning sandsynliggør den dog til en vis grad.

# Arkivaliers nummerering

AF POUL RASMUSSEN

*Til de mange nyordninger, som nuværende rigsarkivar Johan Hvidtfeldt indførte i den tid, han var chef for Landsarkivet for Nørrejylland, hører en nummerering af praktisk talt alle arkivalier. Som en hilsen til rigsarkivaren, der i år fylder tres, fra hans gamle arkiv skal der i det følgende gives en oversigt over de metoder, arkivet anvender eller har taget under overvejelse at anvende for at overvinde de vanskeligheder, der er forbundet med nummereringen af accession til arkiver og samlinger af arkiver, der allerede er nummereret.*

P. R.

I de sidste år, nuværende rigsarkivar Johan Hvidtfeldt var chef for Landsarkivet for Nørrejylland, gennemførte han en nummerering af så godt som alle arkivets protokoller og pakker. Nummereringen blev udført på den måde, at samtlige arkiver<sup>1</sup> fik særlige numre tildelt. Derefter blev hver enkelt enhed forsynet med nummeret på vedkommende arkiv og i ny linje eller efter en tankestreg med et specielt løbenummer. Arkivaliernes nummerering frembyder flere store fordele. Det er således hurtigt og let at finde arkivalier, der bestilles ved opgivelsen af de to numre, hvorved de er entydigt betegnet. Det volder heller ingen vanskeligheder at stille benyttede arkivalier på plads, og det er nemt at foretage revisioner af opstillingen i magasinerne. Den eneste og desværre meget væsentlige ulempe, der er forbundet med nummereringen, skyldes den egenskab ved talrækken, at den kun har én dimension. Anvender man tal alene, er det altså ikke muligt at skaffe numre til enheder, der skal placeres imellem andre enheder, som i forvejen er nummereret fortløbende. Til afhjælpning af denne mangel ved nummereringen kan man benytte forskellige fremgangsmåder, som beskrives nærmere nedenfor.

Skal der indsættes en eller flere nye enheder mellem to gamle, kan man give dem numre, som består af den nærmest foregående gamle enheds nummer og bogstaverne A, B, C, . . . AA, BB, CC, . . . Det er

1. Nogle samlinger som f.eks. håndskriftsamlingen er ikke delt i arkiver, men kun i sagsgrupper. Disse sagsgrupper kan imidlertid behandles som arkiver, tildeles arkivnumre osv.

imidlertidig uheldigt, at man ved denne fremgangsmåde, den såkaldte litrering, giver enheder, der nummereres med kombinationer af tal og bogstaver, en særstilling, som ikke er sagligt begrundet. Hertil kommer, at simpel litrering er utilstrækkelig ved accession i anden omgang, som ikke fortsætter den første. Hvis den nærmest foregående enheds nummer er et tal og et bogstav, kan man i sådanne tilfælde nummerere de nye enheder med den nærmest foregående enheds tal og bogstav efterfulgt af et tal eller denne enheds tal og bogstav, det sidste markeret ved en parentes, ved understregning el. lign. og efterfulgt af et nyt bogstav. Er den nærmest foregående enheds nummer kun et tal, kan man derimod ikke anvende andre fremgangsmåder end markeringen ved hjælp af en parentes, understregning el. lign. Skal der f.eks. indsættes to nye enheder mellem to gamle, der har numrene 3A og 3B, kan man således give dem numrene 3A1 og 3A2 eller 3(A)A og 3(A)B eller 3AA og 3AB. Skal de indsættes mellem to enheder, der har numrene 3 og 3A, kan man kun give dem numrene (3)A og (3)B eller 3A og 3B. Disse komplicerede numre, der ved accession i tredje omgang naturligvis bliver endnu mere omstændelige, er imidlertid ikke umiddelbart forståelige, således at en af nummereringens fordele går tabt, når man benytter dem.

Foruden den ovennævnte eksisterer der endnu en fremgangsmåde, hvorved man kan skaffe numre til enhver form for accession. Man kan ved nummereringen afsætte tomme numre til de senere tilkomne enheder. Ved man intet om tilvækstens størrelse og placering, kommer man dog til at operere med meget høje tal og får et nummer-system, der falder helt fra hinanden.

Er der mange nye enheder, der skal indsættes på flere forskellige steder i en fortløbende nummereret række af enheder, og er det ikke nødvendigt at ændre de ældste enheders indbyrdes rækkefølge, kan man foretage en ny nummerering, men bibeholde de gamle numre. Adskiller man de nye numre fra de gamle ved parenteser, understregning, særlig farve el. lign., opnår man derved, at man — om end med noget besvær — kan finde de ældste enheder ved hjælp af de gamle numre, som er benyttet i de registraturer, der er ældre end indsættelsen af de nye enheder. Skal der f.eks. både mellem de enheder, der har nr. 1 og nr. 2, og mellem dem, der har nr. 2 og nr. 3, indsættes to nye enheder, kan man lade den første enhed få numrene (1) og 1, den næste nr. (2), den næste nr. (3), den næste numrene (4) og 2, den næste nr. (5), den næste nr. (6) og den næste numrene (7) og 3.

I mange tilfælde er man i stand til på forhånd at danne sig et begreb om, hvor tilvækst kan ventes, og eventuelt, hvor stor den vil blive. I så fald står andre og bedre metoder end de ovenfor beskrevne til rådighed. Kan der ikke fremkomme flere enheder af en bestemt kategori — altså enten arkiver, som tilhører samme saggruppe i arkivernes opstillingsplan, eller arkivalier, der tilhører samme saggruppe i vedkommende arkivs ordningsplan — og kender man antallet af de allerede eksisterende enheder, kan man således reservere numre til de enheder, der endnu ikke er afleveret. Markerer man disse enheder i registraturen og i magasinet, vil man ikke derved ødelægge nummerfølgens kontinuitet. Det kan f.eks. med temmelig stor sikkerhed forudsiges, at der ikke vil blive oprettet nye privatbaner. Ved privatbanearkivernes nummerering i Landsarkivet for Nørrejylland blev der derfor afsat tomme numre til de banearkiver, der endnu ikke er afleveret.

Må man regne med, at der senere hen kan fremkomme flere enheder af en bestemt kategori end de allerede eksisterende, således at man ikke ved, hvor mange tomme numre der skal stilles til disposition, kan man tildele kategorien det nummer, der i en fortløbende nummerfølge ville tilkomme den første enhed, og nummerere enhederne med dette nummer og et tal, der adskilles fra kategorinumrene ved komma, punktum, kolon, tankestreg, skråstreg, parentes eller understregning (f.eks. 23,11 23.11 23:11 23–11 23/11 (23)11 23 11 23 11). Hvis man må forvente tilvækst til en række med hinanden sideordnede kategorier af enheder, vil det dog være det mest praktiske, at man ikke tildeler disse kategorier numre, som indgår i en fortløbende nummerering af de enkelte enheder, men giver dem og alle med dem sidestillede kategorier særlige numre, betegner dem med bogstaver el. lign. Hvis en kategori er begrebsmæssigt overordnet flere andre, kan det være hensigtsmæssigt, at man betegner de underordnede kategorier med en kombination af den overordnede kategori og deres specielle signaturer. Eksempler, der belyser fremgangsmåden ved kategorinummerering, anføres i det følgende.

Såfremt en kronologisk ordning af de enheder, der tilhører samme kategori, er naturlig, og de nytilkomne enheder altid vil være yngre end de allerede afleverede, kan de tal, der udgør den anden del af de enkelte enheders numre, simpelt hen være 1 for den ældste enheds vedkommende, 2 for den næstældstes osv. Hvis f.eks. kategorien skøde- og panteprotokoller i retsbetjentarkiverne tildeles nummer 17, vil der altid være numre til rådighed for accession, når man

giver den ældste skøde- og panteprotokol i et bestemt retsbetjentarkiv løbenummer 17(1), den næstældre løbenummer 17(2) osv. Eller for at tage et mere kompliceret eksempel. Hvis s, p, m og u betegner navneregistre til skøde- og panteprotokoller, der omfatter henholdsvis skøder, panter, modtagere og udstedere, kan man tildele kategorien  $s+p(m+u)$  nr. 1,  $s+p(m)$  nr. 2,  $s+p(u)$  nr. 3,  $s(m+u)$  nr. 4,  $s(m)$  nr. 5,  $s(u)$  nr. 6,  $p(m+u)$  nr. 7,  $p(m)$  nr. 8,  $p(u)$  nr. 9. Tillægger man kategorien af navneregistre til skøde- og panteprotokoller nr. 18, vil man altid have numre til rådighed, hvis man f.eks. giver et bestemt retsbetjentarkivs ældste navneregister, der omfatter modtagere og udstedere af skøder, løbenr. 18(4)1, det næstældste løbenr. 18(4)2 osv. I ovenstående eksempel er der foretaget en stærk opdeling i kategorier. I praksis vil det imidlertid som oftest være hensigtsmæssigt at operere med færre kategorier, selv om kronologiske overlapninger derved bliver uundgåelige. Ser man bort fra modtagere og udstedere, kan man således nøjes med kategorierne  $s+p$ , der får nr. 1, s, der får nr. 2 og p, der får nr. 3.

Er det ikke altid de ældste enheder, der afleveres først, og ønskes en kronologisk opstilling og nummerering desuagtet tilvejebragt, kan man som det tal, der udgør anden del af enhedernes numre, benytte det årstal (eller de tre sidste cifre af det årstal), efter hvilket opstillingen foretages. Får flere enheder på denne måde de samme numre, litreres de bortset fra den første efter accession. I samlingen Forskellige Arkiver i Landsarkivet for Nørrejylland er kommissionsarkiverne således opstillet efter året for kommissionernes nedsættelse. Tildeler man kategorien af kommissionsarkiver f.eks. signaturen X 5, vil det arkiv, der hidrører fra en kommission, hvis kommissorium er udstedt i 1745, få arkivnummeret X 5(1745), medens det arkiv, der hidrører fra en kommission, hvis kommissorium er udstedt i 1837, vil få arkivnummer X 5(1837) osv.

Hvis den mest praktiske ordning af en saggruppes enheder er den topografiske, kan man nummerere de forskellige distrikter, hvorefter ordningen foretages, og anvende disse tal som anden del af enhedernes numre. Får flere enheder de samme numre, litreres de bortset fra den første efter accession. I det topografiske nummersystem, der almindeligvis benyttes i Landsarkivet for Nørrejylland, har bl.a. alle nørrejske amter, købstæder, herreder og sogne i 4. udgave af Trap: Danmark fået numre tildelt i overensstemmelse med den rækkefølge, hvori de behandles i dette værk. I arkivets håndskriftsamling har f.eks. saggruppen Topografi og Lokalhistorie signaturen H 7.



Da Kolding købstad i det topografiske nummersystem har nr. 812, får den gruppe håndskrifter, der handler om Kolding, og som behandles som et arkiv (jævnf. note 1), arkivnummeret H 7(812).

Det er meget almindeligt, at man inden for statsadministrationen nummererer de forskellige embeder og embedsdistrikter, der tilhører samme kategori. Da disse nummereringer omfatter hele landet, egner de pågældende tal sig desværre sjældent til at udgøre en del af arkivnumrene i et landsarkiv.

Et tredje almindeligt opstillingsprincip for en saggruppes enheder er det alfabetiske. Når dette princip benyttes, kan man anvende de navne, hvorefter der alfabetiseres, som anden del af enhedernes signaturer. I samlingen Privatararkiver i Landsarkivet for Nørrejylland består arkivnumrene således af samlingens signatur Pr efterfulgt af en skråstreg og navnet på den person, fra hvem arkivet hidrører (f. eks. Pr / Just, Anton F.). Er der kun tale om forholdsvis få enheder, kan man imidlertid også opstille dem efter navnenes forbogstaver og, for så vidt som de har samme forbogstav, efter accession. Jævnfør den måde, hvorpå de fleste gamle registre til skifte- og andre protokoller er indrettet. Som anden del af enhedernes numre kan man i så fald benytte en kombination af forbogstavet og de enheders accessionsnumre, hvis navn begynder med samme bogstav.

I det foregående er opstillingen efter accession flere gange nævnt som et supplement til andre opstillingsprincipper. Det forekommer imidlertid også, at man finder det hensigtsmæssigt at opstille en saggruppes enheder efter accessionen alene.

# Orientering

*Ib Kejlbo: Historisk Kartografi. Dansk historisk Fællesforenings håndbøger. København 1966. 83 sider.*

Lederen af Det kongelige Biblioteks kortsamling, magister Ib Kejlbo, har med denne lille bog givet et overblik over en i Danmark lidet dyrket disciplin. Historisk kartografi må ikke forveksles med historisk geografi, idet sidstnævnte fremstiller moderne kort over fortidige staters og andre sociale fænomeners geografiske udbredelse, mens den historiske kartografi omvendt beskæftiger sig med tidligere tiders opfattelse af Jordens overflade eller dele deraf udtrykt i kortfremstillingskunstens udvikling.

Danske forskere på dette felt er hidtil snarere udgået fra geografernes end fra historikernes kreds, og de har egentlig kun beskæftiget sig med vort eget lands eller højst Nordens kortlægning. Med denne bog har vi nu også en tiltrængt oversigt over verdensperspektivet, eller, som forfatteren præciserer i forordet, i hvert fald over den vesterlandske kulturs præstationer indenfor korttegningskunsten.

Kunsten at fastholde geografisk viden i form af et kort kan spores tilbage til naturfolkene, men først de højere kulturer samlede tilstrækkelig viden og fik et tilstrækkeligt samarbejde til, at egentlig korttegnning kunne begynde. Oldtidens ydelser fandt deres syntetiker og mester i hellenisten Ptolemaios († ca. 150), der skabte det første egentlige verdensatlas, som middelalderen igennem forblev al geografisk videns uovertrufne klassiker. Kejlbo lægger vægt på at fremhæve fynboen Claudius Clavus som den, der gennem sine oplysninger om det ukendte Norden ydede et væsentligt bidrag til sprængningen af det ptolemaiske verdensbillede på geografiens og kartografiens område. Om Vinlandskortet apologeres for den opfattelse, at dets kilde rimeligvis må have været et nu tabt kort af samme Clavus, hvori denne foruden Grønland også havde medtaget Vinland, begge dele ud fra den nordiske sagatradition, der da endnu var Syden ubekendt.

Udmærket er afsnittet om kartografien i opdagelsernes tid, man bliver klar over, at disse ikke blot betød en enorm udvidelse af det praktiske kendskab til Jordens overflade, men også et tilsvarende fremskridt for korttegnningsteknikken. Da man under renæssancen og barokken lagde lige vægt på kortenes kvalitet og kunstneriske udsmykning, blev især de store hollandske atlasser fra det 17. årh. den nyere tids klassikere på området.

Norden kom sent med, og man var som sædvanlig længe om at erkende egne begavelser som søkortdirektøren Jens Sørensen fra omkring 1700, hvis udmærkede kort, der byggede på en af ham selv opfundet teknik, lå glemte og miskendte i administrative skuffer indtil vor tid. Først med Videnskabernes Selskabs kort fik Danmark et stort tidssvarende kortværk, over hvis tilblivelseshistorie Kejlbos giver en såre nyttig oversigt (side 69–71). Siden da har Danmark været godt med på kartografiens område, men bogen slutter på dette tidspunkt, den handler i det hele taget kun om perioden før 1800. Dog findes der en lille instruktiv oversigt over moderne opmålingstekniks vigtigste metoder: geodæsien, stedbestemmelsen og triangulationen (side 47–52). Til slut en velordnet litteraturfortegnelse og et alfabetisk navnerregister.

Skulle nogen indvendinger fremsættes, måtte det være en beklagelse af, at bogen ikke, i hvert fald i helt store træk, følger udviklingen til i dag, hvad der ville have afrundet billedet og sat fortidens ydelser i et klarere lys. En anden beklagelse måtte være, at der ikke er ofret et par linier på at give blot summariske oplysninger om nutidens samlinger af historiske kort, i hvert fald i Danmark. Det ville yderligere have øget bogens nytte som håndbog, hvis vi havde fået det med. Hvis det er pladshensyn, der er grunden hertil, kunne man nok uden skade have ofret et par af navnene på det 17. århundredes hæderkronede nederlandske kartografer. Men dette arbejde bliver forhåbentlig ikke Kejlbos sidste om historisk kartografi.

*J. Nybo Rasmussen.*

*Axel H. Pedersen: Birketing i Gl. Københavns amt 1521–1965. København 1968. 400 sider.*

Igennem mange år har det stort set været således, at retshistorikere i Danmark beskæftigede sig med middelalderen. De fleste fremstillinger hørte op omkring 1660, og i hvert fald forekom tiden efter Danske Lovs udsendelse i 1683 de fleste uden interesse. Heldigvis er der efterhånden i nogen grad rådet bod på denne mangel. Troels G. Jørgensen har i flere afhandlinger og bøger beskæftiget sig med enkelte sider af det 18. og 19. århundredes retslov, og sidst har man gennem den store fremstilling af højesterets ristorie fået rettet noget af denne skævhed op. For de lokale jurisdiktioners vedkommende har man hidtil næsten udelukkende været henvist til *Kai Fr. Hammerich: Den danske Dommerstand*, der udkom i 1931. Ganske vist er Hammerichs bog en nyttig hjælp, men er dog i høj grad præget af at være

et pionérarbejde, med de svagheder, der følger deraf. Det er derfor glædeligt, at en historisk interesseret jurist som Axel H. Pedersen, der har et omfattende forfatterskab bag sig af juridisk, lokalhistorisk og personalhistorisk karakter, har sat sig den opgave at skildre retsforholdene i Gl. Københavns amt i videste betydning. Bogen er udkommet to år efter, at Landsarkivet for Sjælland har udsendt en registratur over retsbetjentarkiverne i Gl. Københavns amt. Om denne udgivelse har inspireret forfatteren, skal jeg ikke kunne sige, men fremstillingen bygger i nogen grad på materiale hentet i disse arkiver.

Dispositionen er anlagt således, at hver jurisdiktion skildres i et kapitel, men ind imellem er placeret en række kapitler om dommerstanden i almindelighed, om blåtårn, enevældens politiordninger, forhørsmetoder, rakkere, forbryderhistorier samt fortegnelser over birke-dommere og -skrivere. Kapitel 18 bærer den noget ejendommelige overskrift: »I 1780erne var et nyt ting- og arresthus nødvendigt«, kapitel 22 hedder: »Tingstedet blev i 1803 flyttet fra Ballerup til Blaataarn, der blev ombygget til ting- og arresthus«. Der kunne gives flere eksempler endnu, og i det hele forekommer dispositionen af stoffet løs. Fremstillingen er imidlertid meget veldokumenteret med fyldige henvisninger til stort set hele den relevante litteratur og med mange lærde excuser. Hverken Danske Kancellis eller Rentekammerets arkiver er forbigået. Gennem fremstillingen og henvisningerne aner man en meget hurtigt, ja man kunne måske sige hektisk arbejdende forfatter. Gentagelser er der mange af, og når en begivenhed eller forordning omtales flere gange, citeres hver gang nye kilder – desværre ikke altid lige pålidelige. Det omtales således, at appelinstansen for Hollænderbyens birketing i tiden fra 1615 til 1821 var »Kjøbenhavns Amts Oberret«, idet der henvises til åbent brev af 10.7. 1615. Dette brev citeres efter Erik Pontoppidans Amagerhistorie fra 1747. Betegnelsen Københavns amts oberret forekommer ikke særlig sandsynlig i 1615, i Kancelliets Brevbøger og Sechers forordninger og recesser findes brevet ikke under denne dato. Med Pontoppidans velkendte upålidelighed in mente, burde det have været undersøgt, om ikke dato og år var forkert.

I fremstillingen forekommer i øvrigt flere interessante enkeltundersøgelser således side 157–59 af begrebet »kongelige penge«, side 288–96 af forhørsmetoder. Her nævnes det bl.a., at den frygtede kommissionsdommer Sylow selv gik ind for inkquisitionssystemets afskaffelse (s. 296). I fortegnelserne over dommere er det værdifuldt, at også deres boer er undersøgt.

Ved beskrivelsen af de enkelte jurisdiktioners historie er hovedvægten lagt på forordningerne og på personalhistoriske oplysninger, derimod savnes ofte forsøg på at samle enkeltoplysningerne til en helhed, syntesen er ikke bogens styrke. Det er også tvivlsomt i hvor høj grad man skal bygge på forordningerne alene, når en vurdering af birkedommernes virksomhed skal forsøges. Forordningerne giver et billede af retstilstanden, men i hvilken grad de rent faktisk har spillet en rolle, kan kun oplyses ved en gennemgang af retsbetjentarkiverne. Mange af enevældens forordninger er vitterligt aldrig blevet administreret efter ordlyden. Derimod vil bedre økonomiske forhold normalt give retsbetjenten en øget arbejdsbyrde – og dermed også øgede indtjeningsmuligheder gennem retsgebyrerne. Fra midten af det 18. århundrede får dette stor betydning for retsbetjentene. Udflytninger, overgang til selveje, ombygninger er baggrunden for større udstedelse af panteobligationer. Forsikring af bygninger er ofte nødvendige for at opnå lån. Skiftebehandlingen overgår efterhånden ligeledes til dommerne, ligesom overformynderiforretningerne får større omfang. Alt dette medvirker til at øge arbejdet overfor det, der tidligere dominerede: afgørelsen af tvistigheder.

Når disse bemærkninger er fremført står imidlertid tilbage, at vi har fået forelagt en fremstilling støttet på en omfattende trykt litteratur, og som tillige hviler på studier i utrykt materiale. Birketing i Gl. Københavns amt er en solid arbejdspræstation, den vil være en guldgrube for adskillige lokalhistorikere og vil i fremtiden kunne lette forskningen af retsvæsenet på landet.

*Frank Jørgensen.*

Den 1. januar 1968 tog *Justitsministeriet* og *Indenrigsministeriet* nye journalsystemer i brug. Forud for denne begivenhed, der betegner kancellisystemets endeligt, var gået meget omfattende undersøgelser og overvejelser, som resulterede i en reform, omfattende ikke alene de to ministeriers journalplaner, men alle dele af deres journaliserings- og arkiveringsprocedurer. Da journalplanerne i det væsentlige er opbygget efter ensartede principper, og da de dertil knyttede vejledninger udarbejdedes i et fælles arbejdsudvalg, hvori begge ministerier og Rigsarkivet var repræsenteret, er det rimeligt at omtale begge systemer under et.

Journalplanerne er sagligt opbyggede enhedsplaner efter decimalsystemet. Saggrupperne vil således kunne bevare deres nummerbetegnelser under ressortforandringer inden for ministeriet. I Justits-

ministeriets plan har man søgt at tage højde for ressortforandringer mellem ministerier ved som hovedinddeling i vid udstrækning at anvende rettens formelle begreber: Offentlig ret, civilret, forfatnings- og forvaltningsret. Da Indenrigsministeriets ressort ikke har en sådan logisk struktur, har man måttet indskrænke sig til i hovedinddelingen at opregne ministeriets nuværende hovedressortområder: Kommunalvæsen, værnepligt, indfødsret, valg, sundhedsvæsen.

Særlige problemer rejste tilrettelæggelsen af journalplanernes afsnit vedr. »Internationale sager«. Under dette begreb er sammenfattet sager vedr. bilateralt og flersidigt samarbejde mellem stater (f.eks. det nordiske samarbejde), og samarbejde gennem internationale organisationer, såvel »private« (f.eks. Røde Kors) som mellemstatslige. Det var oprindelig Rigsarkivets opfattelse, at et »koordinatsystem« hvori den ene dimension udgjordes af inddelingen af ministeriets »nationale« sager og den anden af organisationer eller stater i længden ville vise sig at udgøre det sikreste grundlag for søgning af sagerne, selv om man fra første færd var klar over, at de internationale sagers tilbøjelighed til at gå på tværs af begreberne kun ville gøre de »nationale« saggrupperinger anvendelige på deres højeste abstraktionsniveau og ville nødvendiggøre en udstrakt anvendelse af henvisninger. Med betydelige modifikationer gennemførtes dette princip i de to ministerier. De konkrete undersøgelser viste, at en tilfredsstillende rubricering af internationale sager yderligere kompliceredes af et stadigt større mylder af komiteer, underkomiteer og specielle projekter, hvis permanens på det tidspunkt, da de opstår, er meget vanskelig at fastslå. Herved bringes det princip i fare, som er og må være grundlæggende for opbygningen af en saglig journalplan: at kun begreber og permanente institutioner *betegnes med* gruppenumre, medens sager, konkrete forhold og ikke-permanente institutioner *underordnes* gruppenumre og betegnes med løbenumre.

Medens journalplanen bliver fælles for et helt ministerium, skal journalerne fortsat føres og sagerne arkiveres i hvert kontor. For at undgå, at der oprettes flere forskellige sager med identisk journalbetegnelse har det været nødvendigt i journalplanen at betegne, under hvilket kontor ethvert gruppenummer henhører. For de formentligt sjældent forekommende tilfælde, at et kontor får brug for at journalisere en sag under et gruppenummer, som »tilhører« et andet kontor, er der foreskrevet en procedure, hvorved et journalnummer kan »udlånes«. (Sagsomslagene skal i øvrigt stadig forsynes med kontorbetegnelse).

Disse foranstaltninger søger at råde bod på det forhold, at ministerierne ikke i øjeblikket har lokalemæssige og organisatoriske forudsætninger for at indføre en egentlig enhedsjournalisering, således som den kendes fra udenrigsministeriet. Det er dog klart erkendt, at først når dette kan ske, vil enhedsjournalplanens rationaliseringsgevinst fuldt ud kunne indhøstes.

Journalen skal føres i femårige perioder, dvs. at enkeltsagerne under hvert gruppenummer skal nummereres fortløbende igennem en femårsperiode, og at en enkelt sag kan videreføres med samme journalbetegnelse til femårsperiodens udløb. Senest 1. juli i det år, der indleder en ny periode, skal en løbende sag enten afsluttes eller omjournaliseres til den ny periode. Denne sidste, ret stramme regel er indført for at sikre, at de kassationsfrister, som skal fastsættes, når de nye systemer har fungeret igennem nogen tid, kan få reel mening.

I vejledningerne er foreskrevet regler for alle rutineprocedurer fra postens åbning til sagernes aflevering til Rigsarkivet.

Den mest iøjnespringende reform er her overgangen til *journalisering på kort*. Der er ingen grund til at lægge skjul på, at der i Rigsarkivet var betænkelighed ved denne reform, ikke mindst fordi en journal på kort er væsentligt mere pladskrævende end en løbende journal. Tungere vejede det dog, at der ved overgang til kort kunne indføres en arbejdsbesparende procedure i restancekontrollen.

Hovedprincippet i kortjournalen er det, at der anlægges et nyt kort ved oprettelse af en enkeltsag.

Restancekontrol (kontrol med at indgåede skrivelser besvares) sker traditionelt ved førelse af en dagbog, hvori for hver dag noteres journalnumrene på de sager, hvori der er indgået skrivelser. Efterhånden som der afgår svar, slettes numrene i dagbogen. Efter en bestemt frist (ofte 1 måned) opføres de tilbagestående numre på en restanceliste.

Ved overgang til journalisering på kort vil dagbogen kunne afskaffes, idet kortene for de sager, hvori der indenfor en måned indgår skrivelser, forsynes med en fane af bestemt farve. Når der afgår skrivelse i sagen, aftages fanen.

Materialet til restancelisten tilvejebringes simpelt hen ved at fremtage de kort, som bærer faner for tidsrum som ligger udover restancefristen.

En reform, som Rigsarkivet har lagt megen vægt på, er indførelse af sagsomslag. Dette er forudsætningen for, at anvendelsen af dobbeltark kan afskaffes, hvilket vil begrænse sagernes tykkelse med

en trediedel og lette oversigten. Sagsomslagene indrettes, således at de kan anvendes til registrering af visse rutinefunktioner, f.eks. høringer. Herved kan en del koncepter spares.

Endnu en nyskabelse repræsenterer indførelsen af akteringssedler, som anbringes på sagens plads, når sagen udtages af kontorets arkiv.

Aflevering til Rigsarkivet skal som hovedregel ske hvert femte år, således at en hel periodes sager afleveres samlet og opstillet i journalplanens rækkefølge. Såfremt der ved afleveringen mangler sager, skal der på deres plads anbringes akteringssedler med oplysning om aktering, udlån eller bortkomst. Mangelslister vil således fremtidigt være overflødige.

I et afsluttende afsnit i vejledningerne er opregnet visse grupper af materiale, som normalt ikke bør journaliseres. Hermed er gjort et forsøg på at angribe et af de største problemer, der knytter sig til traditionel registrering i næsten alle grene af dansk administration: at man så at sige er ukendt med andre registreringsformer end journalisering med dertil knyttet oprettelse og arkivering af sag. Set fra Rigsarkivets synsvinkel har dette medført den ulempe, at henlagte tryksager unødigt optager plads i vore magasiner. Men for administrationen er ulemperne i virkeligheden større. Journaliseringsproceduren er på én gang meget arbejdskrævende og yder i mange tilfælde et langt dårligere grundlag for informationssøgning end en biblioteksmæssig registrering og opbevaring. (Ofte må f.eks. institutioners trykte årsberetninger opledes i journalerne, hvor de skjuler sig blandt sager vedr. personale og inventar). Reformen på dette område støder imidlertid på den vanskelighed, at administrative institutioner kun undtagelsesvis råder over effektivt arbejdende biblioteker.

I vejledningerne for Justits- og Indenrigsministerierne måtte man da nøjes med at foreskrive, at trykte årsberetninger o. l. ikke skal journaliseres, men opstilles i kontorenes håndbogssamlinger. For den anden hovedgruppe af trykt materiale: love, bekendtgørelser og cirkulærer tilsendt fra andre myndigheder foreskrives henlæggelse uden journalisering i omslag, betegnet med afsender. Omslagene er forsynet med rubrikker, hvori sagsbehandlerne ved afkrydsning kan resolve udsendelse (i videst muligt omfang efter standardudsendelseslister), cirkulation m.v.

Den 1. maj 1968 løb et nyt journalsystem af stablen i *Socialministeriet*. Det er sine hovedtræk ganske lig de ovenfor omtalte, men det betegner dog i flere henseender en større grad af integration end disse. Journalerne skal føres særskilt for hvert kontor, men journal-



personalet er nu placeret ét sted i ministeriet, og der føres et fælles journalregister. Man er altså her meget nær ved den fysiske enhedsjournal. Medvirkende til at bane vej for denne reform har det utvivlsomt været, at man i fordelingen af sager mellem ministeriets kontorer i nogen grad har brudt med det hævdundne saglige princip og har nærmet sig et funktionelt fordelingsprincip. Ministeriets 3. kontor har som område den generelle fysiske planlægning og generelle personalespørgsmål for særforløb og børne- og ungdomsforløb, medens de konkrete sager vedr. de samme områder behandles andetsteds i ministeriet.

Til grund for journalplanens hovedopdeling er lagt de eksisterende sociale ordninger: Folke- og invalidepension, ulykkesforsikring etc. Dog er hovednummer 1 reserveret almindelige socialpolitiske spørgsmål, for således at skaffe rum for sager, indeholdende tværgående overvejelser og forslag.

I arbejdet med journalsystemets udarbejdelse indgik overvejelser af, hvorledes der kunne skabes mulighed for informationsøgning i ministeriets sager efter andre kriterier end dem, som ligger til grund for journalplanens gruppeopdeling. Som en foreløbig løsning forsynedes sagsomslaget med en rubrik, hvori sagsbehandlerne kan notere stikord. Der vil af journalpersonalet blive udskrevet kort på disse stikord til et register, som er fælles for hele ministeriet.

Behandlingen af trykt materiale repræsenterer for Socialministeriet et langt mindre problem end for de fleste andre ministerier og styrelser. Ministeriet råder over et overordentlig effektivt ledet bibliotek, der samtidig fungerer som centraldepot for den internationale arbejdsorganisations ILOs dokumenter.

*Erik Stig Jørgensen.*